

Oral History Kosovo

DON MATEJ PALIĆ İLE SÖYLEŞİ

Yanova | Tarih: 23 ve 28 Ağustos, 2019

Süre: 126 Dakika

Mevcut kişiler:

- Don Matej Palić (Konuşmacı)
- Erëmirë Krasniqi (Görüşmeci)
- Anita Susuri (Görüşmeci)
- Besarta Breznica (Kamera)

Sözel olmayan iletişimin transkripsiyon simgelem sembolleri:

() - duygusal muhabere

{ } - konuşmacı, bir takım işaretler kullanarak bir şeyi açıklamakta

Diğer transkripsiyon kuralları:

[] - anlamayı kolaylaştırmak için metne yapılan ekleme

Dipnotlar, yerellikler, isimler veya ifadeler hakkında daha fazla bilgi tedarik etmek amacıyla konmuş editöryal eklemelerdir.

Birinci Kısım

Anita Susuri: Kendinizi tanıtabilir misiniz, bize biraz ailenizden bahsedin, atalarınızdan?

Don Matej Palić: Memnuniyetle. Ben Matej Palić, Yanova'da 64'ünde 11. ayın 7 sinde doğdum, baba Gašpar ve anne Magdalena, née Macukić. Ailede on bir tane çocuk vardı, yani biz büyük bir aileyiz. Ben yedinciyim, yedi kız kardeşim ve dört kardeşim var. Çok yakın bir zamanda, Mayıs başında kız kardeşlerimden biri vefat etti, şimdi ise hayatta olan on kişi kaldık. Ailede, 122 kişi var, herkes evli, Zagreb'te yaşıyorlar. Çoğumuz, herkes Zagreb'te. Annem ve babam 2001 ve 2007 yıllarında Zagreb'te vefat ettiler. Babam 2001 yılında vefat etti ve annem de 2007 yılında, bu yüzden hala bir bağlantımız var.

Demem o ki yuvamızda kalan bir tek ben oldum ama başka biri için, burada yaptığım hizmet nedeniyle buradayım, yaptığım, 79'unda Yanova'da ilkokulu bitirdiğim yıldan beri, Subotica'da dört yıllık klasik lise ile devam ettim ve ondan sonra, 83' yılından 90' yılına kadar, üniversiteyi ve Rijeka'daki eski Yugoslav Halk Ordusunu bitirdim. 90'larda ben, bu kiliseye papaz olarak atanalı 29 yıl olacak, bu yerde 15.09'u ve büyük ailem ile burada oluşumun 29. yılı olacak, o zamanda Hırvatistan'dan gelen ailem ile başlarda biraz garipti, ailemin Hırvatistan'da olmasına karşın benim Kosova'ya geri dönmem ilginçti.

Yani, köklerimin, yani büyük babalarımın, büyük büyük babamdan gelmesi ile, Karamatić ailesiyiz, Türk zamanlarında ise Palić, benim ailemden bir tanıdık adam vardı, Mato. Sonra Türkler ise, çok güçlü ve ünlü olduğu için ona Kara Mato derlerdi, *Kara*¹ Mato, kendisi karanlıktı. Ben de onun ismini aldım ve babamın tarafından *Kara Mata* ismini taşıyan başkaları da var. Fakat eski soy ismimiz Palić'ti, yani o büyük ailedeniz, Arnavutça kilise topraklarının hemen altında *fis*² veya *rreth*³ olarak adlandırılır.

¹ Türkçe: *Kara*, renk olan, siyah.

² *Fis*, Latin genleri gibi bir atayı paylaşan bireyleri içeren Arnavut egemen akrabalık grubudur. *Fis*, baba soyuna ait baskın bir grubun ve üyelerin ortak bir mülkiyete sahip olan egemen bir birlik olarak tanımlanabilir. Bir *fis*'e üyelik, ortak bir efsanevi erkek ataya dayanır.

³ *Rreth* (daire) sosyal çemberdir, sadece aile bireyleri değil, aynı zamanda bir bireyin temas halinde olduğu insanları da içerir. *Rreth*'in anlamı, kişinin itibarını tanımlamak için çok önemlidir.

İşte Karamatić ailesinde, birçoğumuz soyadı Palić'e geri döndü, bu yüzden teyzelerimden bazıları Karamatić, babam Palić'ti ve bizim de... Aile soy ismimizin geçmişi ve soyumuzun tarihine kadar biliyor olmamız ilginçti, "Nasıl olur da kardeşlerinden biri nasıl Karamatić, diğerleri Palić oluyor?" Sonuç olarak da burası sadece Karamatić'in yaşayacağı bir vahaydı. Bu yüzden soyum ve kökenlerimle gurur duyuyorum. Bir şey yapıyordum, bizden çok kişi var ve size söylüyorum, bu etki vardı çünkü kilise etrafında yaşadık, evde büyükbabamız ve büyükannemizle birlikteydik ve daha sonra Katolikliğe yönlendirildik, ait olduğumuz tarafa, annemiz ve babamız tarafından, vaftiz olduğumuz yerde, kardeşlerden on birimiz de bu inancın ve kilise şenliklerinin bir parçasıydık.

Sonra tabikide, on bir çocuktan birinin kilisede kalması gerekiyordu ve bu da bendim. Hayır, ben buna zorlanmamıştım, bu çağrıyı kabul etmek benim kendi rızamdı, bir rahip olmak. Aslında, burası onunla bilinir, bu spiritüellikle, çünkü burada yıllar önce, gelişmiş olsa bile, önceleri Novo Brdo ve Yanova'nın maden şehirleri olduğu söylenir. Yani, 1303'ten beri, Yanova madencilik yapan, lüks içinde yaşayıp varlıklı olan ilk topluluklardan biri olarak bahsedilir, yani demek ki, altınları vardı, yani o zamandan belki de 20 yıl öncesine kadar, zanaat önemliydi, cevherleri ayırmak. Evlerinde cevherleri ayırdıkları kendi çalışma alanları bile vardı. Yani onlar olağanüstü zanaatçılardı.

Yani burada, pirinç, alüminyum ve bakır yapıldı, her türde çömlekçilik. Onlar tüm dünyaya satılırdı, hatta Moskova'da bir müzede bile, burada yapılmış olan bir yüzük var. Moskova müzesinde, sonra Bulgaristan'da var, Sofya'da, burada yapılmış olan bazı parçalar var. Yani o insanlar olağanüstü zanaatçılardı, çalışkan, işine düşkün ve o madenlerden, Yanova bugünkü haline geldi. Ben de her zaman buna değinirim, Yanova'nın tarihine, iradeye, ben 1990'da buraya karşı arzu ve sevgi ile geldim. 97'sine kadar burada görevdeydim, sonra ise Letanica'ya on bir ay çalışmak üzere nakledildim, 98'inde resmi olarak geri döndüm.

Yani, işte, bu güne kadar Lipjan belediyesine ait olan inançlı Katoliklerin spiritüel ihtiyaç sağlama hizmetini yapıyorum. Bu son yıllarda da, Hırvatistan'da, Bosna'da savaş olduğu zamanlarda, sonrasında Kosova bombardımanı, Kosova savaşı, bütün bunları tam burada yaşadım. Bu yüzden hizmetim sadece spiritüel değildi, şimdi ise bu gruba ait biri olarak Yanova'daki Hırvat sayısının dramatik olarak düşük olduğunu söyleyebilirim. Yani 91'inde ben görevdeyken, burada 4551 Hırvat vardı. Fakat ne yazık ki, şimdi sadece 188 Hırvat var. Hırvatistan'daki savaş birçok insanı, genç erkekleri, pazardaki istikrarsızlıktan, belirsizlikten Yugoslav Halk Ordusuna katılmayı teşvik etti ve onlar da kendi ülkelerindeki kardeşleri ile savaşmamak adına, anavatanımız Hırvatistan'a kaçmaya başladılar.

Birçoğu kaçmaya başladı ve sonra bu yerin yerleşimi insanlara korku saldığı için istikrarsızlık insanlara işlediğinde, genç erkekler bize ne olacak diye gidiyorlardı... Biraz konunun dışına çıkacak olursam, çocukken büyüdüğüm cadde, orada 111 çocukluk evler vardı. Yani okulda 1200 çocuk vardı, ayrıca kilisede de, yani sekizinci sınıflar, 1200 çocuk vardı. O zamanlarda doğum oranının ne kadar güçlü olduğunu görebilirsiniz, bu yaşamın bir parçasıydı, Tanrının bir lütfu. Yani din ve zanaat, biz hepimiz

küçük zanaatçılardık, evlerimiz ve üzüm bağlarımız, tarlalarımız vardı ve işte bunlar bizim yaptığımız işlerdi. Fakat aynı zamanda zanaatımız da vardı, plastikten dekorasyonlar yapardık, oyuncaklar. Bunu yaparak yaşamını sürdürebilirdin. Yanova'da 750 küçük özel fabrika vardı. Döküm, plastik, deri, her türlü aktivite vardı ve aynı zamanda bazı insanlar tarım ve hayvancılık yapardı. Yanova o zamanlarda şenliydi.

80'ler sırasında, 70-80'li yıllarıda Yanova'da en büyük yeniden doğuşun olduğu yıllarda, inşaat, moderleşme, 91 yılında, sonrasında da Hırvatistan'daki o savaşımız var ve insanlar da bu yüzden gitmeye başladılar...

Erëmirë Krasniqi: Biraz da çocukluğunuzla devam edebilir miyiz? Hayat nasıldı? İlk hatıralarınız gibi şeyler?

Don Matej Palić: Ailede, bu onlardan biri. Benim hatıralarım, dört-beş yaşında olduğum zamanlardan bazı şeyler hatırlıyorum, her şeyi hatırlayan bir kız kardeşim var. Şimdi Zagreb'te yaşıyor, Ankica çocukluğumuz hakkındaki herşeyi biliyor ve ona bazı şeyleri yazmasını söyledim, fakat sana anlatayım, ben yedinci çocuktum ve benden büyük kardeşim Branko vardı, o en büyüğüydü, sonra dört kızkardeşimiz vardı ve sonra iki oğlan, kardeşim ve ben, sonra bir kızkardeş daha, bir kardeş ve iki kızkardeş daha. Aynı böyle karışık ve o zamanlarda evde bir ritüel veya temponun ve kuralların olduğunu söyleyebilirim.

Eskiden modern zamanlarda dair pek birşey bilmezdik, fakat bir şekilde katkı sağlamamız gerekiyordu, kaç yaşında olursak olalım, ailenin ilerlemesi için çalışarak bir şekilde katkı sağlamamız gerekiyordu. Her neyse, büyüdük, annem her iki yılda bir çocuk sahibi olduğu için, bana kızkardeşim baktı, beni büyüttü, benimle uyudu, beni besledi ve bu gibi şeyler. Yani o kızkardeşler, şansımıza bizden daha büyük olanlar, pratikte bize baktılar, yemek, çamaşır, herşeyde. Annemin yapması gereken başka şeyler vardı, yemek yapmak, dikiş, nakış, ev işi gibi. Babam berberdi ve bir süreliğine garsonluk yapmıştı.

O işiyle katkıda bulunuyordu fakat biz de alçakgönüllülükle yaşırdık ve her zaman sahip olduğumuz kadarıyla mutluyduk. Yani büyüdükçe hepimizin çalışması gerekiyordu, yapacak hiçbirşeyimin olmadığı bir zamanı hatırlayamıyorum. Plastikten şeyler yapardık, sonra da her zaman bir şey üzerinde çalışırdık. Mutlu bir çocukluğumuz oldu, neşeli. Gün boyu işlerden sonra, geceleri, bitirdiğimizde, birşey yaptığımız için tatmin olurduk. Yanova'daki aileler arasında bir gelenekti, birbirimize çok yakın olduğumuz için, Cumartesi günleri yıkanırđık, Pazartesi kıyafetler yıkanırđı, hangi gün ne yapılacağını bilirdin. Cuma günü oruç günüydü o yüzden neleri yiyebileceğini bilirdin, yani biz bir şekilde çok hayat doluyduk, çok aktıvdık.

Bizde de bazen kavga olurdu, fakat üç kişi aynı yatakta uyuyunca, bu da beklenebilecek bir durum, evimiz dopdoluydu. Onbeş kişi, fakat her zaman hayatımızın bir anlam vardı. Hiçbir zaman evden gitmek veya onun gibi birşeyi düşünmemişti. Anneannemiz ve annemiz bizi sabırlı, çalışkan, dürüst ve

sahip olduğuna şükretmeyi bilen insanlar olarak yetiştirdiler. Bu yüzden böyle bir çocukluk ve aileye sahip olduğum için şanslıyım.

Erëmirë Krasniqi: Ailenizin çalışma atölyesi var mıydı?

Don Matej Palić: Bir çalışma altölyemiz vardı, plastik üretimi için bazı makinalarımız vardı. Balık ağları yapardık, sigara ağızlığı yapardık, bazı dekorasyonlar yapardık, kolyeler ve bunlar yeterli değildi çünkü biz çok kişıydık, çalışmamız gerekiyordu, sonra çiçekler, çingiraklar, bisikletler, arabalar, traktörler, plastik bebekler yapan insanlardan mal alırdık ve biz kendimiz birleştirdik. Yani para kazanmak adına başkalarına da yardım ederdik.

Subotica'daki liseye gitmem gereken zamanı hatırlıyorum, benim ilk kez evden uzak bir yere gidişimdi. Çünkü Priştine ve Letnica dışında başka bir yere gitmemiştim çünkü o zamanlar öyleydi. Sonra da trene binmen gerekiyordu, hayatımda ilk kez tren gördüğüm zamandı, şehire gitmem gerekiyor, bunu nasıl yapacağım ki? Anne babam merak içindeydiler, bu çocuk Subotica'da ne yapıyor, Subotica benim için...

Erëmirë Krasniqi: Kaç yaşındaydınız, 16?

Don Matej Palić: 15, zar zor 15. Zar zor 15 ve ilk defa evden uzak bir yere gidiyordum. Sonrasında en büyük kardeşim Zagreb'e yerleşti, sonra kız kardeşlerim ve böyle.

Erëmirë Krasniqi: Yapmış olduğunuz oyuncaklar için bir dükkan var mıydı?

Don Matej Palić: Hepsini yapıyorduk, sonra daha büyük dükkanlar vardı, depolar yüksek miktarla mal satıyorlardı. Biz onlara veriyorduk, sonrasında çoğu insan Üsküp'le ticaret yapıyordu, Salı ve Cuma günleri Üsküp, Cumartesi veya Pazartesi Đakovica'ydı. Sonra Cumartesi Uroševac'tı, yani tüm o eşyalar Kosova marketindeydi, Perşembeleri, hafta sonları gibi günleri, şimdi programı tam hatırlayamıyorum. Fakat kamyoneti olanlar ve araba sürenler her sabah yola çıkarlardı. Belli günlerde marketlere gitmek için, sabah saat üçte uyanırlardı, parka gidip, ürünleri satmaya başlarlardı.

Yaz boyunca, yani 10-11 Mayıs'tan dokuzuncu ayın sonuna kadar, kıyıda sezonluk olarak çalışırdın. Karadağı geçince, Hırvatistan, yani oradaki ihtiyaca göre, Yanova'da üretim yapılıyordu, yani ailelerin hayatta kalabilmesi için satılması gereken ürünler, aileler büyüktü, ürünler eski Yugoslavya şehirleri ve daha ötesindeki piyasada satılıyordu, onlara *pečorbari* veya satıcı denilirdi, beşinci aydan veya dokuzuncu ayın ortasından ailelerinden uzak olanlar. Yani onlar yalnız yaşırdı, aileleri buradaydı. Ürünleri satıp sonrasında onuncu ay veya onbirinci ayın başlangıcında, ailelerine, Yanova'ya geri dönerlerdi.

Çoğunlukla tüm ürünleri satanlar bu gelirden, neredeyse tüm kış boyunca yaşıyorlardı ve ayrıca yeni malzemeleri, ürünleri kış aylarında bir sonraki sezon için hazırlıyorlardı. Birçok kişi eve kısa sürede gelirdi, çoğu da standları ve dükkanları olan pazarlara yerleştirilirdiler. Tüm yıl boyunca kalırlardı fakat yılda birkaç kere evlerine gelirlerdi, bir hafta, iki hafta gibi. Onlar da çoğunlukla kilise bayramları olurdu, yani kilise çalışmazdı ve onlar da aileleri ile vakit geçirirdiler. Bunlar çoğunlukla Ruhlar günü veya Ölüler günü, 1 ve 2 Kasım'da Azizler günü ve sonra Noel tatili ve Yeni Yıl, Paskalya ve 9 Mayıs Aziz Nicholas gibi tatil günleriydi.

Yani yılda dört-beş kez, ama çok kısaca, aileleriyle birlikte olurlardı. Zrenjanin'de çalışan babamı böyle hatırlıyorum, o Banat ve Bačka'nın kısmındaydı. Ratko'dan en büyüğün, büyüüp ona yardım etmek için orada olduğunu öğrenmişti, bir sonraki de büyümüş olan kız kardeşiydi, o ilkokuldan sonra zaten babama yardım etmeye gitmişti. Onlar fuarlara gidip, standlarda ürünlerini satıyorlardı. Babam nadiren eve gelirdi, onu sık sık görmezdik fakat gelmesini her zaman heyecanla bekledik çünkü bizim için para getireceğini ve her zaman da hepimize küçük bir şey almış olacağını bilirdik, giysi veya ev için hatıra gibi şeyler.

Daha sonraları, Yanova'da berber olarak çalışmaya başladığında, her zaman evdeydi. Fakat bu ritim bizi ya da aileyi rahatsız etmedi çünkü babamın gidip bizim için, hayatta kalmamız için geri dönmesi gerektiğini biliyorduk. Birçok erkek yıllarca ailelerinden ayrı kalıyordu ama karşılığında para kazanıyorlardı, bizim ve ailenin yaşaması için çok çalışıyorlardı. O zamanlar, çocukluğumdan hatırladığım kadarıyla, Yanova gerçekten bir yeniden doğuş içerisindeydi. Yanova'da her şeyimiz vaedi. İnsanların, vatandaşların ihtiyaç duyduğu her şeyi barındırıyordu.

Yani her türlü dükkan, mağaza, sadece çalıştığımız yerde değil, aynı zamanda merkezde ticaret hayatının yetiştirildiği bir *Çarshi*⁴ vardı. Bu yüzden kilise çanlarının çaldığı sabahın erken saatlerinden itibaren insanlar uyanır, günlerine hazırlanır, dükkanlara gider, pazarlara veya üretime devam etmeye giderlerdi, bazıları tarımla uğraşıyordu. Neredeyse bütün gün çalışıyorlardı, geceleri çanlar tekrar çalardı ve bu çalışmayı durdurmak için bir işaretti çünkü çanlar kilisede servisin başlamak üzere olduğu anlamına geliyordu. Böylece çalışmayı bırakırlar ve ondan sonra erkekler, ev sahipleri merkezdeki *Çarshi*'ye giderler ve orada anlaşmalar yapıp, iş, satış, mal ticareti ve benzeri şeyler hakkında konuşurlardı. Böylece bu hep devam etti...

Erëmirë Krasniqi: Başka yerden Yanova'ya gelen insanlar var mıydı?

Don Matej Palić: Yani, biz, Yanova'da yer o kadar stratejik yapılmış ki, dışardan kim geldiyse, biz gelenleri biliyoruz, Yanova halkı birbirini tanırdı. Her milletten birbirimizi tanıyorduk ve dışarıdan gelen kişi *Çarshi*'den geçmek zorunda kalırdı ve fark edilip, geri dönerdi. Yani, başka yerden insanlar vardı, insanlar çalışırdı, insanlar buraya ticaret için gelip Yanova halkının ürünlerini alırdı. Yani bu yüzden burada çok satış olurdu, sadece halkımız değil, çoğu kişi buraya gelip ürünleri alırdı.

⁴ Kelimenin tam anlamıyla küçük pazar, yani Yakova'nın eski kısmı; Ana cadde.

Yerel sığır, koyun ve keçilerden yapılan Yanova peyniri özellikle popülerdi. Ayrıca Yanova'dan *sudžuk*⁵, bunun için çok fazla acı olurdu(gülüyor). Yanova dışında karşılaştıklarım, “Ah, o Yanova *sudžuk*'undan daha var mı?” diyordu. Dolayısıyla Yanova gelişimi sırasında tanınmış bir yerdi. Çocukken Yanova'da bir belediye salonumuz vardı, kendi polis karakolumuz vardı, bir şehir kütüphanemiz vardı, Mišo Kovač gibi o zamanlar ünlü olan birçok kişinin performanslarının sergilendiği bir kültür merkezimiz vardı...

Erëmirë Krasniqi: Onu hatırlıyor musunuz, o zamanlarda burada mıydınız?

Don Matej Palić: Evet, evet, evet, buradaydım, hatırlıyorum. Doris Dragović'in konseri Mišo Kovač, Lepa Lukić ve benzeri konserlere gittim. Buraya gelen büyük starlar vardı, sana söylüyorum, o ünlü insanların buraya sevinçle geldiği çok zengin bir yerdi. Bir sinema salonumuz bile vardı, çocukken hatırlıyorum, bu etkinlikler sıkça olurdu, filmler. Hatta çocukken okul korosunda bile gösterim oldu, kilise korosunda, folklor grubunda. Yani her şeyimiz vardı, hem kültürel hem de bugün gurur duyamayacağımız gelişim açısından, okul kütüphanemiz de vardı ve sık sık gidip kitap aldığımız şehir kütüphanemiz vardı. Belediye binamız varken kendi elektrik büromuz da vardı, büyüktü, uhm...

Yanova'da o zamanlarda bir şey oluyordu, o zamanlar için bu mümkündü, yani 70'lerde, 80'lerde gelişim ilerledikçe, Yanova Kosova'daki en popüler yerler arasındaydı. Ne yazık ki, bugün benim çabaladığım, kolektif ile, Hırvat kolektif üyeleri ve Aziz Nicholas Yanova gençliği ile kitapçı işleri, okumalar, çocuklarla çalışmak ve onlara bir şeyler yapmaları gerektiğini öğreten belirli bir süreklilik yaratmaya çalışan ben dışında bu tarz kültürel kurumlara sahip değiliz. Sanat atölyelerimiz var, drama kulübümüzle her yıl ya topluluklarımızın olduğu Zagreb'de ya da Kistanje'de gösteri yaparız, ya da her üç yılda bir burada Yanova'da, Nisan ayının sonunda ya da Mayıs ayında sahne alırız.

Çok sayıda insan toplanırdı, bu etkinlik katılımcıları, sonra bizim yıl boyunca çeşitli kilise etkinliklerinde resital gösterilerimiz de var. Yani Noel, Paskalya ve ayrıca Yanova halkı geldiğinde yapılan bazı etkinlikler, o zamanlarda tüm bu amatör oyunculuk yeteneklerini sergileyerek kendimizi ifade etmeye çalışıyoruz. Amaç, dediğim gibi, Yanova'nın kendisi, kendi kültürü ve geleneği için bir tarih yaratması. Bu çoğunlukla Yanova'nın lehçesinin bu kısımlarda popüler olması ile alakalı. Konuşmanın bir kompozisyonu, burada Yanova'da yaşayan tüm milletler arasında her türlü lehçeden oluşmuş bir iletişim biçimi.

Yani burada Dalmatya, Vranje, Makedonya, Arnavut, Türk kültürlerinin hepsinden etkiler var ve benim çıkardığım sonuçta, kimse bunun nedenini incelemedi, bu sözcüklerin kaynaklarını, daha önce dediğim gibi bizim insanlarımız bütün o bölgelerde çalışmaya gittiler ve sonrasında elbette, daha iyi satış yapabilmek için yerel dili öğrenmeleri gerekiyordu. Yanova'ya kısa bir süreliğine döndüklerinde,

⁵ Türkçe: *sucuk*, Balkanlardan Orta Doğu ve Orta Asya'ya kadar yenen kuru, baharatlı bir sosis. Türkçe sucuk sözcüğü, Sırpça (*sudžuk*) dahil olmak üzere bölgedeki diğer diller tarafından büyük ölçüde değiştirilmeyerek dile yerleşmiştir, Arnavutça: *suxhuk*; Rumence: *sugiuc*; Rusça: *sudzhuk*; Kırgız: *chuchuk*.

birkaç günlüğüne, o sözcükler bir şekilde, fonetik ve konuşmalar halinde yansıyor, babamın Voyvodina'dak *Lale*⁶ gibi konuştuğunu hatırlıyorum. O geldiğinde, biraz komik oluyordu, biz de babamızın böyle konuşmasına alıştık. Vranje'de birsürü insan çalıştı, Vranje'de birsürü onlardan vardı, Gilan, o kısım yani onlar bize geri getirdiler. Çoğu Dojran, Ohrid, Strumica, Üsküp'teydiler, neredeyse her Salı ve Cuma, oraya giderlerdi.

Yani bu etkiler burada çok barizdi ve bugün bile, en azından onları koruyorum çünkü burada çok az Hırvat kaldı, onu korumak ve bu lehçe ile olabildiğince yazmak istiyorum, gençlerin unutmaması için onu kurtarmak istiyorum. Çünkü bu etkilerden kaç tane olursa olsun, mekanlardan ve insanlardan, bu hala bizim geleneğimizdir. Bu lehçeler ve konuşmanın yanı sıra, ilginç olan bizde şey vardı, şimdi sadece bir kadın onları giyiyor, *dimije*⁷ yani eski geleneksel kıyafetler. Ne zaman başladığını bilmediğim için çok fazla Türk etkisi altındaydık diyebilirim. Ama 200 yıldan uzun bir süre önce kadınlarımız *dimije* giymeye başladığında, fotoğraflarımız bile var ve onları giyen küçük kızlar, her çeşit *dimije* var, kızların onu nasıl giydiği, gelin adaylarının nasıl giyildiği, genç evli kadınların ve yaşlı kadınlar onu nasıl giydiği. Böylece, o kadının nereye ait olduğu giymiş olduğu *dimije*'den bilirdin.

Erëmirë Krasniqi: Sizin Hırvatistan ile ilişkiniz nasıldı, o zamandan şimdiye kadar?

Don Matej Palić: Yani, çok büyüktü, onu sevdik, hala sevgiyle karşılıyoruz. Çoğunlukla insanlar eğitimcilerdi, hatta 14' yılında taşınan büyük büyük dedem bile Hırvat öğretmendi, Filip Čimarić ve bir tane Berişić vardı. 19. yüz yılın başında Yanova'da Hırvat bir anaokulumuz vardı, ilk okulumuz vardı. Sonra 14' yılında, 1. Dünya Savaşı başladığında, her türlü siyasi tarama ve milliyetçilik vardı, o yüzden onları uzağa bir yere götürdüler çünkü onlar ulusal kimliklerinden vazgeçmek istemiyorlardı. Böylece onlar Makedonya'da İştup'e bir yere götürüldüler, oraya gömüldüler, orada bir yere gömüldüler. Nerede olduğunu araştırdık, aradık, benim büyük büyük babamdı, büyükannemin babası.

Böylece bu yer her zaman sevildi ve Hırvatistan ile bağlantılı oldu. Türk zamanlarında burada yeniçeriler⁸ varken, Yanova'da ikamet eden Dubrovnikli bir konsülümüz vardı ve *danak*⁹ doğrudan konsül ve eski Venedik veya Dubrovnik Cumhuriyeti'ne ödenirdi. Yani Yanova Türklere vergi ödemiordu fakat altın ve diğer servetleri üretiyorlardı. Sonra da vergileri Dubrovnik Cumhuriyeti'ne ödüyorlardı. Yani Hırvatistan ve Hırvatlar arasındaki bağlantı hiçbir zaman kesilmedi, Hırvat kimliği ve kökenimizin yedi yüz yıldan fazla süre öncesine kadar Dubrovnik'te olması ile taşıdığımız vicdan da kesilmedi.

Bugün bile sahip olduğumuz kilise ve dini gelenekler yoluyla da kültürlenmişti, bazı geleneklerimiz Dalmatya'da ortaya çıkıyor, onlar yenilenmeye çalışılıyor ve burada da varlar, burada aynı zamanda her ne kadar dindar insanlar olsa da. Yani kilise her zaman beni ve önceki kuşaklarımı yetiştirdi.

⁶ Voyvodina, Sırbistan'dan erkeklerle ilgili terim.

⁷ Ayak bileklerinde daralan beyaz saten pantolonlar, Türk stili. Yaklaşık on iki metre kumaştan yapılırlar.

⁸ 14. ve 19. yüzyıllar arasında padişahın muhafızlığını oluşturan Türk piyade mensupları.

⁹ Vergi.

91'inde Hırvatistan'da savaş başladığında, tabikide bunlar bizim için çok zor zamanlar oldu. Sonra göçler başladı, fakat Hırvatistan ile bağımız kopmadı ve buradaki insanlar, Hırvatlar, kendi anavatanlarına geri döndüler, Hırvatistan'a geri döndüler. Zagreb'e, Kistanje'ye, 96'sında gittiler, sonra da çok sayıda insanımız Dubrovnik'te var, Split ve Osijek'te de çok sayıda varız, fakat çoğumuz Zagreb'te.

On erkek ve kız kardeşim bile oraya taşındı, hepsi Zagreb'te aileleriyle birlikte. Çoğunlukla, çoğumuz, '91'den beri bu yana Hırvatistan ve hükümet ya da devletin yardımıyla Hırvat gazetelerine eriştik. Burdakilerden birkaçı onlara ulaşamadı, bence yapamadıkları için değil, sadece Hırvat vatandaşlığına talepte bulunmadıkları için, ama çoğumuz buna ve hala kolayca iletişim kurabildiğimiz belgelere sahibiz, hiçbir şey için vizeye ihtiyacımız yok çünkü Hırvatistan bize bunu Hırvatistan'daki 16. maddeye göre mümkün kıldı, Hırvat ulusal kimliği ve vatandaşlığı.

Bugün bile, Hırvatistan diaspora ofisi ve derneklerimizle yakın bir şekilde çalışıyoruz, Hırvatistan'dan biraz yardım alıyoruz, pek değil, çünkü şimdiye kadar muhtemelen duyduğunuz gibi siyasi ve ekonomik bir kriz yaşıyorlar. Bu bizi endişelendiriyor ve Hırvatistan bizim anavatanımız (gülümsüyor) olduğu için bu duruma çok üzülüyoruz. Diyorum ki, gençlik eğilimi şu yönde, bize göre Hırvatistan vaat edilmiş bir toprak gibi, maalesef diğer insanlara da Avrupa ülkeleri vaat edilen toprak ve varoluş kaynağı. Fakat size söylüyorum, buradaki herkes hala Hırvatistan'a doğru yöneliyor.

Erëmirë Krasniqi: Biraz da hayatınızdan konuşalım. Rahip olmaya nasıl karar verdiniz?

Don Matej Palić: Emin değilim ... Bu alışılmadık bir şey değil ama diyelim ki kilise korosuna katılmam bana yardımcı oldu, belki de ikinci sınıfta çocukların kilise korosunda şarkı söylemeye başlamıştım. Gösteriler yaptık, harika konserler verdik, kilisede kutlamalarına çocuk korosu da eşlik ediyordu. Ayrıca birinci sınıftan beri vaftizlerimiz de vardı, ben altı günlükken vaftiz edildim, işte o zaman dini hayata girmeye başladım. Büyük ailem vardı, bu alışılmadık bir şey değildi, kiliseye gidip gitmeyeceğimizi hiçbir zaman tartışmadık, biz düzenli olarak kilise faaliyetlerine, servislerine birçok yapılmış olan ayinlere katılırdık ve hala katılıyoruz.

Din eğitime başlamak ilkokula geldiğinin birinci sınıfından itibaren başlar. Biz de devamlı olarak bu tür bir dinsel yetiştirilme sürecindeydik. Okulun ilk gününde, yedi yaşında, birinci günden itibaren din eğitimi alınırdı. Daha sonra bazı dini ayinlere katılırsınız, ancak Yanova'da bazı komünist aileler bile vardı, bu yüzden bu kurumlarda çalışan kocalar, babalar arasında onlardan birkaç kişi vardı. Onların aileleri bile dini yetiştirme sürecine dahil edilmişti. Bu yüzden burada kimse fişlenmiyor veya damgalanmıyordu çünkü Hırvatların kiliseye gitmesi normaldi. Yani ben ve ailem, bütün kız kardeşlerim kilise korosunda şarkı söylerdiler, oldukça müzikli bir aileydik. Yani on birimiz, hatta bazen annem ve babam bile koroda şarkı söylerlerdi.

Ayrıca elimizden geldiğince kiliseye yardım etmek, gösteri hazırlamak bir gelenektir, hatta büyükannem ve büyükbabam bile, babam, annem, kardeşlerim, kiliseye ayin hazırlamak için hepimiz yardım

ederdik. Bunu planlamadım ama liseye gitme zamanı geldiğinde, aniden oraya gitmek istediğimi hissettim, diğer yandan ise ailem bunu yapamayacağımı düşündüğü için bu fikri sevmiyorlardı. Ben ise rahip olmaya kararlıyım ki bu iyi bir şeydi ve o zamanlar burada çalışan genç bir rahip vardı, bizimle ve çocuklarla çok çalışırdı, bizi gezilere falan götürürdü. Ona saygı duyardım ve ben de onun yaptıklarının aynısını yapardım. Yanova'dan ayrılmak zordu, ailenizden ayrılmak, kardeşlerimin arasında dünyayı tek başına ilk gören bendim, Subotica'ya gittim. Fakat sana söylüyorum, büyük bir çaba ve irade ile, Paulinum lisesinin o dört yılını atlattım ve ondan sonra...

Erëmirë Krasniqi: Niye Subotica?

Don Matej Palić: Çünkü burada o tür bir okulumuz yoktu. Daha sonra 80'lerde falan, 79'unda gittim, ama 80'lerde bunun gibi bir okul burada ve Üsküp'te açıldı. Ardından Kosovalı adaylar, daha sonra Üsküp'e gittiler. Ancak o bölge için Hırvatistan, Sırbistan, Vojvodina, Makedonya, Karadağ ve Bosna dışında sadece Subotica'da vardı. Bu klasik dini liseydi. Normal lise derslerimiz vardı ama ek olarak Yunanca, dini eğitimimiz vardı, hatta Marksizm de dersimiz vardı. Tabii ki program Eğitim Bakanlığı'na göre gitti, ancak bunların yanında hazırlandığımız ve öğrenme iradesine sahip olduğumuz din adamlarının eğitimlerinden oluşan ek derslerimiz de vardı.

Yatılı bir okul hayatı yaşadık, bu yüzden sabah beşte kalkardık ve sonrasında bütün gün dua ederdik, okul, disiplin, düzen, emek, ders çalışma. Sürekli gözetim altındaydık, belirli günlük programlarımız vardı, ne zaman ders çalışacağız, ne zaman dışarı çıkacağız, ne zaman yürüyüş yapacağız, ne zaman gezilerimiz olacak veya başka bir planın ne zaman olduğu hepsi planlıydı. Fakat çoğunlukla düzen kilise ve kilise amirlerinin katı disiplini ve denetimi altındaydı. Daha sonra 79'unda, ben 79'unda ayrıldım ve 83'ünde üniversite için Rijeka'ya gittim, Rijeka'da da bir ilahiyat okulundaydım. Orada ise bir yıldır orduda olduğum için 90' yılında mezun oldum, elbette 90' yılında da buraya döndüm Şimdi 30, 29 yıldır buradayım...

Erëmirë Krasniqi: Oradaki çatışmaya sürüklenmediniz mi, savaşa?

Don Matej Palić: Hayır, ama 90'ındaki savaş sırasında buraya geri döndüğümde ve ardından 90'nında, Hırvatistan'da sekizinci veya dokuzuncu ayda savaş çoktan başlamıştı. Babamın ve annemin orada yaşayan akrabalarımın birçoğu, kardeşlerim Hırvatistan'da başlamış olan sorunlara ve isyanlara rağmen buraya geldiler. 15 ve 16 Eylül 90'ındaki kutlamalar için tam zamanında geldiler. Birçoğu korku doluydu ve söz konusu kutlamalara katılamadı. Yanova ise o zamanlarda hala doluydu ve o dönem büyük bir kutlama yapılmıştı, bir rahip için yapılan atanma törenin son kutlamasıydı. Daha sonra orada olan adaylar Hırvatistan'a gidip orada okudular ve okullarını bitirdiler.

Ancak içinde bulunduğumuz şartlar altında onları bizimle ve toplumla birlikte kutlamaya davet ettik. Ben de burada hayatta kalmak isteyen Hırvatistan, Bosna ve Kosovalıların savaşlarını, sıkıntılarını, çatışmalarını yaşadım. Bu yüzden bugün bile iyimserim ve sadece dini anlamda değil, diğer tüm

anamlarda da Yanova'yı güzel yapan, insanları mutlu eden şeyler geliştirmeye çalışıyorum. Yani dürüstlük, saygı, inanca bağlılık, ulusal kimliğe bağlılık, çevremizdeki ve bizimle yaşayan herkese azami saygı. Bunu duymazsın, bunu daha önce röportajlarda duydunuz mu sanmıyorum ama ne olduğunu bilmiyorum, Yanova'da yaşayan milletler arasında herhangi bir sorun, kaos veya kavga olduğunu hiç duymazsın.

Yani belki biz buradaki toplumun yüzde ikisini oluşturuyoruz, 180 kişi ve geri kalanı Arnavut, bazı Romanlar var, Türkler var ve bir Bosnalı aile var. Bu nedenle, Yanova halkı arasında bir arada yaşamak adına, hoşgörü, topluluğun birbirine saygısı gibi bazı yazılı olmayan kurallar ve tavırlar var. Bizden ayrılanlar da, Arnavutlar ve Hırvatlar, bir şekilde bu değeri kaybediyorlar. Buraya geri döndüklerinde, burada olana dair bu tür bir nostalji bir şekilde geri dönüyor. Şimdi gençlere, sahip olduğumuz bu faaliyetler ve verdiğim dini eğitim yoluyla, bu değerlere, kim olduklarına, ne olduklarına, nerede olduklarına saygı ve gurur duymaları gerektiğini aşılamaaya çalışıyorum ki onlar da bunu değerleri dünyaya getirebilsinler ve bu şekilde yaşamaya ayrıca çocuklarını büyötmeye devam etsinler. Kolay değil ama bence olası bir şey olduğunu düşünüyorum.

İkinci Kısım

Anita Susuri: Size kilisenin buradaki yaşam üzerindeki etkisini sormak istiyorum.

Don Matej Palić: Elbette, en başından beri ve Dubrovnik'ten gelenler ile birlikte, en çok istenen şey kilise ile birlikte yaşamaktı. Yani buraya gelerek, bu hizmetleri ve ritüelleri yapan bir rahipleri vardı. Daha sonrasında kilisenin devamlılığı hiç kesintiye uğramamıştı. On yedinci yüzyılda o yıllarda falan bile, tüm bu sıkıntılar, savaşlar ve Türk fethi, Osmanlı İmparatorluğu ve her şeyin yıkılmasının yanında Kosova piskoposu bile buraya gelmiş çünkü Yanova'da barış varmış, insanların kadınları ve giysileri kabul etmesi mecburiyeti şartıyla, kimse hiçbir şeyi mahvetmemişti.

Kilise bir süreliğine yasaklanmıştı, ancak piskopos bile Yanova'da yaşıyordu. Yani takip edilmesi gereken kiliseydi ve işte tam bu yüzden böyle bir yerdedi, merkez kısmında ve pek görkemli, mekana hükmediyor ve herkese sesleniyor. Herkes kiliseye odaklanmıştı, saat olmadığı zamanlarda bile, kilise saati ve kuledeki saatinden önce zil, zil çalardı ve insanlara neler olduğunu haber verirdi. Yani, kiliseye tam bir güven ve itimat vardı. 1850-1860'larda var olan tifüs de, tifüs varken insanlar tüm bu külfetleri ile Tanrı'ya giderlerdi.

Daha sonralarında, Birinci Dünya Savaşı'ndan bir süre sonra, başka bir hastalık ortaya çıkıyor, tifüs ve baskın olan veba. Fakat Tanrı'ya ve kiliseye inanan, rahipler tarafından desteklenen Yanova halkı kendilerini Tanrı'ya verirler ve 35'inde Brus'ta bir kilise inşa edilir, bizden iki saat uzaklıkta olan Pešter'de, Novo Brdo'da bölgesinde, Slivovo'da, o bölgede, orada Aziz Sebastian'a bir yemin veriliyor

ve pek çok genç Ocak ayında oraya geliyorlar, daha önce de bahsettiğim gibi 17'sinde başlıyor, 20'sine kadar dört gün sürüyor. Kutsal yolculuk, iyi veya kötü her hava koşulunda, herhangi bir hastalık için yaya olarak yapılıyor. Bu şekilde seslerini duyururlardı, kilise her zaman onların yanında olurdu.

Bugün Noel ya da Paskalya gibi büyük bayramlara gelmeyen bazı insanlar var olduğunu söyleyebilirim, onları sopayla ya da zorla getiremezsin ama neyse, kapım gece gündüz açık. Herhangi bir tür çağrı, herhangi bir ihtiyaç için kilitlenmiş, kapanmışlarsa, kapım yine açık olacaktır. Halkımız herhangi bir sorun, aile içi anlaşmazlıklar vesaire için mahkemeye gitmeye alışık değildir, biz bu problemleri çözmüşüzdür. İşler böyle yapılıyordu ve bu yüzden aynı zamanda bir yargıç ve bir avukat olduğumu ve kararlarım olduğunu (gülüyor) söyleyebilirim. Rahip ve kilise komitesi neye karar verirse versin halk karara saygı duyar.

Bunların çoğu bugün bile kiliseye yönetilmektedir. Bu çevrelerde, bir tartışma olduğunda, ormanların kesilmesi veya herhangi bir şey, herhangi bir aile kavgası, oğullar, babalar, gelin gibi şeyleri merak eden az sayıda insan vardır. Mahkemeye gitmezdik, Yanova halkının mahkemeye gittiği sadece birkaç dava var, her şey kilisede çözülürdü. Bu da iyi bir şey, buna saygı duyulurdu. Bugün biri bana böyle geldiğinde, "Önce sen konuş, sonra diğeri konuşsun." diyorum. "Hemen şimdi konuşmamı ister misin?" "Evet, Peder."

Sonra bir şey söylüyorum, bir karar veriyorum, eve tatmin olmuş bir şekilde dönüyorlar, bu da buradaki insanlara özgü bir şey ve bu iyi bir şey. Bu tür bir davranışı kabul etmek ve anlamak zor, meslektaşlarımla ve rahiplerin çoğu Hırvatistan'da bunu ve bu gelenekleri anlamakta güçlük çekiyorlar. Sonra, "Neden onların bu çatışmalarını ve argümanlarını çözmem gerekiyor?" diyorlar. İşleri böyle yapmaya alışkınlar ama kilise merkezi bir kısım.

Erëmirë Krasniqi: Burada okulunuz vardı, öyle değil mi?

Don Matej Palić: Evet, bir ilkokul ve o okul hala var. Okula gittiğimde orada 1200 çocuk vardı. Bu okul dördüncü-beşinci sınıfa kadardı. Hatırlıyorum, benim '64 kuşağında, birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar beş ayrı sınıf vardı. Sonra beşinci-altıncı sınıftan sonra dört tane ayrı sınıf vardı ve yedinci sınıfta bizi sadece üç ayrı sınıfta bir araya getirdiler. Yani sekizinci sınıfta üç ayrı sınıfımız vardı. Pek çok çocuk vardı, ama 70'lerde... Yanova, Hırvatlar, bu göç 56'sında başladı. 58'e gelindiğinde, bir grup insan zaten ayrılmıştı.

Erëmirë Krasniqi: Sebebi neydi?

Don Matej Palić: Yani, ekonomik olarak, ekonomik olarak Hırvatistan, o zamanlarda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile bir gelişme aşamasındaydı. O zaman birçok kişi oradan ayrıldı, ailelerimizden bazıları komünizmin baskıları yüzünden ayrıldı ve bu yüzden de Hırvatistan'da yaşamak daha kolay oldu. İşte o zamanlarda göçler başladı ve sonra bir süreliğine durdu. Sonra '67, '68, '69'unda, birçok kişi

teker teker şehirden ayrılmaya başladı, 90'lardaki gibi değil ama teker teker gidiyorlardı, bir aile, iki aile gidiyor, kimse de geri dönmüyordu. Çoğu zaman orda yaşamayı başarıyorlardı, çoğunlukla ticaret yapıyorlar ve yanlarında getirdikleri mini fabrikaları kullanıyorlardı, bu nedenle Adriyatik'te insanlarla iletişim kurmak ve satmak daha kolay oluyordu. Hırvatistan'da turizm de vardı, yani Hırvatistan'ın bugünkü biçimiyle turizmin geliyordu ve gelişim Adriyatik boyunca, kıyı boyunca ürünlerini sattıkları çeşitli yerlerde oluyordu. Zagreb'de bir cadde vardı, Yanova'daki Çarshi gibi ticaret caddesi, bir de Konjiščinska caddesi var ki...

[Görüşme yarıda kesildi]

Böylece o sokak çok lüks, zengin hale geliyor, sadece Zagreb'de değil tüm Hırvatistan'da biliniyordu, birçok iş adamımızın yer aldığı, o sokaklarda yerli halktan ev aldığı, Zagreb'deki Konjiščinska caddesi. Rakamlar da çok büyüktü, çok para harcanıyor, mağazalar büyük, pazarlar Avrupa standartlarına göre açılıyordu. Bu da her şey böyle olduğunda bir gelişme anlamına geliyor, sana söylüyorum, tüm Hırvatistan oraya gitti, satıyorlardı, toplu olarak satın alıyorlardı, büyük mağazalar açılıyordu. Tekstil, ayakkabı, mücevher, plastik, burada sahip olduğumuz her şeyi Hırvatistan'a getirmişlerdi. Yani 80'lerde, 70'ler 80'ler bunun başlangıcıydı ve 90'larda ise cadde popülerdi.

O cadde ve çevresindeki her şey, insanlar "Nereye gidiyorsun?" diye sorarlardı. "Alışveriş yapmak için Konjiščinska'ya." O kadar çok insan vardı, toplu olarak ticaret yapabilir ve alışveriş yapabiliydin, Yanova halkı Hırvatistan'da, özellikle de Zagreb'de yaşama dahil edilmişti. Bazı gelenekleri sürdürüyorlardı, ancak okullar, daha sonra geliyordu, ki bu burada ender rastlanan bir durumdu, birisinin yüksek öğretime gidip bitirmesi nadirdi çünkü aileler büyüktü ve bu ailelerde hemen işe gitmeniz ya da ticaret yapmanız gerekiyordu. Bu nedenle, bir çocuk ilkokulu bitirdiğinde aile işini yapmaya, çalışmaya, katkıda bulunmaya devam etmesi önemliydi. Bu bizim için normaldi.

Bu yüzden size söylüyorum, bırakın üniversiteyi, neredeyse hiç kimse liseye gitmedi, sadece bir avuç dolusu kişi üniversiteye gittik. Daha sonra, Zagreb'de üniversitelere girmek için şans daha yüksek olduğundan dolayı, gençler eğitim için bir istek duyuyordu. Yani şimdi Zagreb'de doktoraları olan daha yüksek pozisyonlarda çalışanlarımız da var, bu toplumumuz için iyi, hele de Hırvatistan'ın gettolaştığı düşünülen toplum için, her ne kadar öyle olmasak da, ihtiyacı olanlara her zaman yardım edecek insanlarımız var. Aile ve evlilik konusunda birbirimize çok bağlıyız. İletişim normal başlar, insanların gelip gittiği her yerde yerlilerle aileler oluşturmak için bir trend haline gelir.

Böylece bugün, Boşnaklarla, Zagreb'de yerlilerle, Herseklilerle ve benzerleriyle, dini olarak değil, daha çok ulusal bir şekilde, giderek daha fazla karma evlilikler yapıyoruz. Yani bu anlamda karışık ve bu yüzden de Yanova gelenekleri, lehçe ve kültür yok olmaya başlıyor. Şimdi yine bunu yenileme arzusu var. Çoğumuz Zagreb'e çok çabuk adapte olduk, başkalarıyla birlikte yaşadığımız iki veya üç mahalle kurduk, ancak oradaki insanların çoğu Yanova'dan. Yanova halkının yaşadığı birkaç mahalle var.

Onların hepsi de birbirlerini tanıyorlar, ancak modern teknoloji ve gelişme yüzünden samimiyet ve yakınlık yok, buna duyulan ihtiyaç, iş dünyası ve tüm o kentsel yaşam ile yok oldu.

Ne yazık ki şimdi, çoğu birbirlerini yalnızca daha büyük kutlamalar için görüyorlar; Paskalya, Noel veya Tanrı korusun, biri öldüğünde. O zaman tanışılar çünkü samimiyet kesintiye uğramış durumda, bunu konfigürasyonda görebilirsin, evlerin inşa edilme şeklini görüyorsunuz, böylece hepimiz birbirimize odaklanıyoruz ve bu yüzden hepimizin birbirimizi tanması normaldi. Subotica'daki o okula gitmeye başladığımda, on bir kardeşiz dediğimde bir rahip bana sordu, "Dostum, hepsinin isimlerini biliyor musun?" (gülüyor) "Köyün yarısını bildiğim halde elbette bilirim." Yarısı, yarısının adını biliyorum ve benimkileri mi bilmeyeceğim.

Sadece bir çocukları vardı, ancak bizim için birbirimizi tanımamız normaldi ve ayrıca Yanova'daki insanların resmi "Sen"i kullanmaması da ilginç. Aramızdaki yakınlık ve iletişim nedeniyle, yaşlıları genelde yaşlı adamlara *baca*¹⁰ veya *axha*¹¹ diye seslenirdik. O yüzden, "Nasılsın *axha* Paško, *axha* Roko, *axha* Petar?" derdik ve "Nasılsın?" demezdik, öyle sorunca ancak orada kaç kişi olduğumuzu düşünürdük. Bu yüzden, Subotica'da resmi olarak yaşlı insanlara hitap etmek için bunu öğrenmek zorunda kalmam garipti, işte o zaman kaç kişinin orada olduğunu düşünmüştüm. Yani burada önemliydi, eskiden olduğu gibi, belki 50 yıl önce de, burada bir doktor, bir öğretmen ve bir rahip köydeki önemli insanlardılar.

Bu yüzden bana neden hala burada olduğumu sorduklarında, köyde bir numara olmanın şehirde bir numara olmaktan daha iyi olduğunu söylüyorum. Yani o otorite ve bu saygı, doktora gidildiğinde sanki Mars'a gidiliyormuş gibi hazırlanılıyor. Ayrıca kiliseye gittiğinizde, kıyafetlerin hem çocuklar hem de yetişkinler için özel olması gerekir, yani kiliseye istediğiniz gibi gidemezsiniz, bu anlayış bugün kayboluyor. Ayrıca, okula giderken de hazırlanırdın, çocukların kilise için güzel giyinmeleri gerekiyordu ve "Cuma günü ve tatil için kıyafetlerin var" derlerdi. Bu, iş kıyafetleri ve resmi kıyafet anlamına geliyordu.

Çocukken, kiliseden geri döndüğümüzde o eşyaları sevdiğimiz için evde o eşyalarımızla otururduk, temiz ve yeniydiler. Fakat kızkardeşimiz her zaman, "Hayır, eski kıyafetlerinizi giyip öyle oynayın." derdi. Sonra, dediğim gibi, bir ritim vardı, bunları da hep Yanova lehçesiyle anlatmaya çalışıyorum ki yazılı olmayan herşeyi yazalım diye. Yani giden insanlar ve delikanlılar geri gelmeyebilir, Yanova'da olan krizden Tanrı bizi korusun, fakat onlar bugün bile devam edilmesi gereken bu değerlerin hala yaşatıldığını biliyorlar, bu şekilde insanlar sevinçle ve birbirleri ile iletişim halinde yaşayabilirdiler. Yanova'da hala eksik olan şey bu, genç insanları buna dahil etmeye çalışıyorum, kültürel bir enstitü olmadığından dolayı, onları benim evime davet ediyorum, telefonları ve tüm o teknolojiyi kenarda bırakıp sadece oturmak için. Bu sayede hayatı yaşamayı başlayabilirler.

¹⁰ Kelimenin tam anlamıyla amca olan *Bac*, yaşlı biri için sevimli ve saygılı bir Arnavut terimidir.

¹¹ *Axhi*, *axha* veya *xhaxhai* için demek için kullanılan başka bir kelime, amca.

Birkaç gün önce bir kızla tanıştım, kulağında o kulaklıklardan vardı, yanımdan geçiyor ve bana merhaba diyor, ben de dedim ki, "Onları [kulaklıkları] kulağından çek ve benimle öyle konuş." Biraz mahçup olmuştu. Bu teknolojik gelişim trendi burada da insanları yaklaşıyor, bunu normal olarak değerlediriyorum fakat bir sınırı olmalı ki birbirleri ile nasıl zaman geçireceklerini, birbirlerini nasıl dinleyeceklerini ve beraber nasıl zaman geçireceklerini bilsinler, bizim de tam bu yüzden dolayı bu drama kulübümüz ve provalarımız var. Şimdi de okul başladığında her Cumartesi bunu yapacağız. Kilisede, ayrıca saat üçte de, bütün dini eğitim alan Katolik çocuklar geliyor, hem Arnavutlar hem Hırvatlar, hepsi. Saat üçte geliyorlar, şarkı söylüyoruz, planımız var, konuşmalarımız vesaire.

Erëmirë Krasniqi: Size yardım eden biri var mı?

Don Matej Palić: Hayır, bunları kendi başıma yapıyorum. Onlarla bir buçuk saatim oluyor, Pazartesi, Salı, ayrıca Çarşamba da toplanıp dini eğitim ve konuşmalar yapıyoruz. Yani her sınıf ayrı olarak, Cumartesi gününde ise, herkes gelir, birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar tüm çocuklar. Sonrasında o hafta ne yapacağımıza dair çalışırız, nasıl ve nerede buluşalım, neler yapalım, provalar ne zaman, bunları da kilisede duyuruya asıyorum. Sonra herkes kabul ediyor, kilise tatillerinde de bazı atölyelerimiz oluyor. Bunun sayesinde de Noel için hiçbir mücevher veya dekorasyon almayız, yıllardır almadık, hepsini geri dönüştürülebilen materyallerle yapıyoruz. Herşeyi topluyoruz, sonra yeni şeyler icat ediyorlar, internette bazı ürünlerimiz bile var. Sonra paskalya yumurtaları için de, o çiçekleri, hiçten birşeyler yartıyoruz, materyallerden birşeyler yapan çocuklarımız var. Orada buluşuyorlar, beraber oturup birbirlerini tanıyorlar.

Erëmirë Krasniqi: Size birşey sormama izin verin, insanlarla konuştuğumuz zaman hepsi Yanova'nın huzurlu bir yer olduğunu söylediler. Ancak benim ilgilendiğim şey, tüm bu siyasi olayları Yanova'da nasıl hissetiniz? Şimdiyi kastetmiyorum fakat 90'larda olanlar. Bunu tartışabiliriz fakat ondan öncesi...?

Don Matej Palić: Size söyledim, o zamanlarda komunist sistem vardı, evet.

Erëmirë Krasniqi: Hissediliyor muydu peki?

Don Matej Palić: Burada pek fazla değil, vergileri ödüyorduk, herşey yolundaydı... Belediye binasının bizim olması, Hırvat topluluğunun yatıştırıyordu, eskiden Yanova'da, belediye binası bizden alınmıştı, Yanovadan Lipljan'a taşınmıştı. Sonra da Hırvatların sahip olduğu Kišnica ocağı bizden alınmıştı, onlar yöneticilerdi ve orası Priştine'ye taşınmıştı. Daha sonra 47'sinde metal ve metal ürünler imal eden Metalac'ı kurduğumuzda, otoritenin bir kısmını ellerimizden almaya başladılar. Orada kesinlikle onların etkisi altında olan ve insanların gitmesini, kurumlardan çekilmesini kolaylaştıran bazı komünistlerimiz vardı.

Bence vergilerimizin yüksek olmasından dolayı komünizmin başka hiçbir baskısı yoktu. Yani ciromuzda büyük vergiler vardı, insanlar da bunu düzenli olarak ödüyorlardı. Böylece belediye ve devlet mutluydu, ödenmiş vergiler, 750 vergi mükellefi. Bazen keçileri, inekleri, koyunları alıp bu duruma kılıf

uyduruyorlardı. Özellikle 50'lerde, çoğu insanın evlerinden her şeyi aldıkları için Hırvatistan'a gittiler. Yani ürünler için vergi hatta sığırlara da vergi vardı. Üzüm bağlarımız vardı, bizden aşırı derecede *rakija*¹² aldıklarını hatırlıyorum, şarap ta vermek zorunda kalırdık. İki keçi vardı ve bundan sonra bir keçi yavrusunu vermeniz gerekiyordu.

Başardık, yaşadık ama özellikle de hiçkimse komünizmin etkisi altına girmedi, ailelerine katkı sağlamayan, hatta topluma zarar veren birkaç tanesi dışında, bugün bile bu tarz kurumlara sahip değiliz. O zamanlar ilk ilkokul Hırvatistan ve Hırvatlar için ilerlemeydi. Fakat daha sonra komünizmde, her yerde bir akım olduğu için buraya öğretmenler geldi, polisler geldi, her yerden doktorlar geldi ve bu etkiyi de beraberinde getirdiler. Bizim de artık kendi insanlarımız yok ve bu yüzden eğitim arzusunun yavaşladığını düşünüyorum. Yani kesin olarak söyleyemem ama bir süredir biraz analiz ediyor ve gözlemliyorum.

Neden ihtiyacımız olan eğitimi alamadık, burada hala çok zeki, çok yetenekli insanlarımız var. Fakat bize bir şey verildi, eğer biliyorsa, biliyordur, yahut bilmiyorsa eve gidecek, liseye gitmeyecek. Yani ilkokulda başarılı değilseniz, onlara sadece okumayı ve yazmayı öğretmek başarılı olmak için yeterli değildi, bu sadece ve sadece böyle işliyordu, benim neslimden veya daha genç olan başkalarıyla konuştuğumda, " Her neyse, bırak gitsin, ona 2, 4 veya 5 ver. "¹³ Yani pek iyi öğrenciydin ama hiçbir şey bilmiyordun. Subotica'ya geldiğimde, sadece çarpım tablosunu biliyordum, tanjant yok, kotanjant yok, logaritma yok, o nedir ki, dil yok. Belki biraz Rusça, biraz Arnavutça öğrendim, ama sadece: *kallxuesi, emri, mbiemri* [arnavutça - fiil, ad, soyad] ve işte bu ve 5 aldım, Rusçada, *skaska*¹⁴, 5, temelde hiçbir şey...

O öğretmenler bizi eğitmediler, bize daha sonra katılabilmemiz için bir platform sunmadılar. Sistemde hayatta kalmam bir mucizeydi ve daha sonra o okulu bitiren meslektaşlarım için de aynısı geçerliydi, gerçekten de irade ve bir şeyi başarma arzusu olması gerekiyor, ben kendimi buna dahil ettim ve kimse de bize Hırvatça, Sırpça veya Arnavutça öğretmedi, hiçbir şey. Hepsi "Bırak gitsin, o bir çocuk" diyordu, çünkü sınıfta 40 çocuk vardı ve öğretmenler nadiren bir şeyde ısrarcıydılar. Fakat aynı zamanda o komünist dönemlerde bize yeterince verilmemiş gibi görüldüğünü söyleyebilirim, bu yüzden Hırvatlar olarak hiçbir şeyde başarılı olamadığımızı düşünüyorum. Yani "Onlara bunu ver, onlar da ondan iş yaparlar" gibiydi. Bu da yanlış olduğunu düşündüğüm bir şeydi.

Ayrıca bu açıdan da eğitimden mahrum bırakıldığımızı da düşünüyorum. Elbette, eğer ebeveynleriniz [telefon çalar] akıllı, eğitilmiş değilse, o zaman ailenin hayatta kalması çiftçi olanlar veya evde ürün üretenlerin, hayatta kalmak ve yaşamak için okulu bitirmemiz ve çalışmaya başlamamıza sabırsızlanması normaldi. Şimdi size söylüyorum, Hırvatistan'da bu farklı bir şekilde gerçekleşti, bizde profesör, doktor ve siyasi olarak ilgili olan ve olası tüm bilimlerin eğitimini bitiren çocuklarımız var.

¹² *Raki*, fermente edilmiş meyvelerin damıtılmasıyla yapılan çok yaygın bir alkollü içecektir.

¹³ A-F ölçeğinde (Beş-0) D, B ve A notu.

¹⁴ Kelimenin tam anlamıyla "hikaye" anlamına gelen Rusça kelime; Rus peri masalı.

Onların seçenekleri var ve bugün lise olmadan hiçbir şey yapamayacak olmanız normal bir şeydir... 47'sinde bu Metalac kuruldu, halkımız kendi başlarına bir araya geldi ve okuma yazma bilmeyenler için bir şeyler yapmak adına bir dernek kurdular, fakat onlar çalışabiliyordu ve onlarda ya da ellerinde bu üretim hissi vardı.

Erëmirë Krasniqi: Bunu size sağlayan devlet miydi?

Don Matej Palić: Devlet yavaş yavaş yönetimi ele geçiriyordu ve sonrasında ise komünist olan halkımızdan bazıları yönetici ya da menajer olabiliyordu, halkın diğer kısmı ise sadece normal işçi, günlük işçiler vb. olabilirdi. Birçoğu bu şekilde işe alındı ama gerçekte pek bir ilerleme olmadı, bu yöntem çok fazla başarı elde etmedi.

Erëmirë Krasniqi: Ve sahip olduğunuz bu maskeli balo kültürü nasıl gelişti? Aynı zamanda Zagreb'te olan bir gelenek mi yoksa Hırvatlardan gelen bir gelenek mi?

Don Matej Palić: Hayır, Hırvat, Hırvat geleneği gibiydi ama biz burada da o geleneği devam ettirdik ve bu yüzden etkinlik düzenli oluyor, büyük oluyor, etkinlik komünizm sırasında bir süre yasak bile oldu, bu yüzden gençler bunu kendi aralarında organize etmiş ve hatta tutuklanmışlardı, polis falan gelmişti. Onları sorgulamıştı...

Erëmirë Krasniqi: Niye, nasıl oldu?

Don Matej Palić: Eh, bu her zaman dinle bağlantılıydı, bu yüzden komünist sistemde tepki, "Dindarlar, bunu anlıyorum." şeklindeydi. Yani burada rahipler vardı, tutuklanan eski meslektaşlarım hiçbir şey söylemediler, ayinleri kaydediliyordu, törenler, kilisede olanlar da öyle. Ya da insanlarla çok insanlarla konuşmuşlarsa, birçok kişi tutuklandı ve hiçbir gerekçe göstermeden komünist hapishanelerine gitti ve iki, üç yıl orada tutuldu. Orada, onları kilitlediler ama kilise hala insanlarla ilgileniyordu. Yani bu bizim için bir şey değildi, insanlar tartışılardı fakat durumu da nasıl susturacaklarını bilirlerdi ve sonra da haksız yere insanları suçlardı...

Erëmirë Krasniqi: Siyasi mahkumlar olarak mı?

Don Matej Palić: Çoğu, en çok siyasi olarak çünkü din o zamanlarda yayılıyordu. Ordudayken bana hemencecik neyin söylendiğini hatırlıyorum, "Rahip, herhangi bir dini propaganda yayma." ben de "Orduda kime, ne yapacağım,?" derdim. Bu, dini propaganda olarak görülüyordu ve her zaman "Dini propaganda" deniyordu. Fakat biz cesurduk, korkusuzduk ve diyelim ki siyasal eğilimler tarafından okullarda ve liselerde bizi Yanova'da askere alma eğilimlerine rağmen, bugün hala aynı hikaye devam ediyor ve hiç polisimiz yok. Ordudan hiç kimsemiz bile yok, okullarda, poliste ve orduda, JNA¹⁵ memurlarında her zaman bu askere alım vardı. Ancak bu bize evlerimizde farklı sunulurdu.

¹⁵ Sırpça; Jugoslovenska Narodna Armija'nın kısaltması; Yugoslav Halk Ordusu.

Hayır, komünist olmalıydınız. Çünkü diğer türlü sü kendinizi kilisede buluyordunuz, yani sadece bir memur ayrıldığında, benim neslimde, hatırlıyorum da tatil için geri geldiklerinde yazın kilise bahçesinde oynardık çünkü futbol, basketbol oynayabileceğimiz tek yer orasıydı, bugün bile hala öyle. Orada oynardık ve kiliseye gitmek için çanlar çaldığında arkadaşım eve giderdi. Yani artık ilgilenmiyordu ama küçükken kilisenin en iyi çocuklarından biriydi. Fakat size söylüyorum, bizi kiliseden ayırmaya çalıştılar, böyle bir baskı vardı ama biz onun yerine kiliseye daha da çok odaklandık. Kilise bizim için çok şey ifade ediyordu. Şimdi, "Rahipleri kilitleyin, onlardan alın, onlar için bir işlem ayarlayın ve onları kilitleyin." Fakat halk cesur olmaya devam etti ve o zamanlarda Saraybosna, Üsküp ve Prizren'de piskoposlarımızın desteğiyle devam etti. Yani onlar devam etmemiz için bizi her zaman desteklediler. Bu, Hristiyan Katolik bir kesimin inancımızı korumak ve her türlü baskı ve işkenceye rağmen ayakta kalma çabasıydı.

Üçüncü Kısım

Erëmirë Krasniqi: Prizren ile ilişkiniz hakkında biraz daha konuşabilir misiniz, duydum ki siz... Prizren'den şarkılar.

Don Matej Palić: Ah evet, evet, evet.

Erëmirë Krasniqi: Bir bağlantı var, bu bağlantı dini boyutta mı, nasıl bir şey?

Don Matej Palić: Eh, Prizren ile bağlantı bu güne kadar devam etti ama ilişki her zaman daha da büyümüştü çünkü biz çoğunlukla kuyumcuyduk, çoğunlukla altın, madenler vb. burada çok zengin insanlar da vardı, zengin aileler ve o zamanlarda Prizren yeniydi kuyumcuları da öyle. Onlarla Letnica'da buluşurduk. Bazen sekizinci ayın başında buluşur ve Letnica'da 15-20 gün kalırdık. Onlar esnaf birliğinin insanlarıydı, iş adamları, beyler, birçok kadınıımız onlarla evlendi ya da onlar buraya gelirlerdi. Bu da iyi bir bağlantıydı, bence bizimle çalışıp mal alıp sattıklarında bu durum ticaret hattının başlangıcı oldu. Burada pirinç, bakır, çinko, alüminyumdan ürünler yapıldı ve ayrıca filigran ticareti de vardı.

Hemen ardından ticaret temaslı evlilikler ortaya çıktı, aileler kuruldu, tabiri caizse bu şekilde çok güçlü bağlantılar kuruldu. Öte yandan, Prizren ile kilise bağlantımız da var, çünkü sonrasında bize yönelen, 96'sına kadar süren eski bir Üsküp-Prizren piskoposluğu var. Yani Prizren bir merkezdi ve hala öyle, birkaç ay önce de orası Prizren'de özel bir katedral olarak restore edildi. Yani kurumsal olarak, dini olarak, orası Katolikliğin bir merkeziydi. Yani biz de bu yöne odaklandık ve onlar dinsel olarak güçlüydü, biz de güçlüydük. Bugüne kadar devam eden yakın bir bağlantı vardı. Bugün piskoposluk

bölgesi var, Kosova piskoposluk bölgesi yok, fakat Prizren'in dünyadaki Katolik Kilisesi'nde önemli bir rol aldığı Prizren-Üsküp piskoposluk bölgesi var.

Erëmirë Krasniqi: 90'larda buraya geldiğiniz zamanı konuşabilir miyiz, o zamanlarda rahip miydiniz?

Don Matej Palić: Evet evet evet. 1990'ının Eylül ayında resmen rahip oldum. Ailemle büyük bir kutlama, destek ve benzeri şeylerle, 1979'da okula gittiğimde ailem bana her zaman maddi ve manevi destek verdi ve bugüne kadar vermeye devam ediyorlar. En yakın ailemin ve kuzenlerimin varlığıyla burada resmi olarak rahip oldum. İki hafta sonra, o zamanlarda ataması olan Üsküp'ün eski piskoposu Herbut'tan kararnamemi iki hafta bekledim. Daha sonra iki yıl boyunca çocuklar ve gençlerle çalışmam için beni buraya asistan olarak atadı. Kararnamem bir yıl süreliğindeydi ve sonra uzatıldı, bu yüzden 97'sinde orada bulunduğumun dokuzuncu ayı olmuştu.

Sonra bir süreliğine gençlerle çalışmak için Letnica'ya gittim ve daha sonra papazın koruyucusu olarak geri döndüm, bu yüzden papaz ve ben hala o unvana sahibiz. Eylül 98'inde, Yanova'ya geri döndüm ve elbette yalnız, hiç yardım almadan, bugüne kadar bana yardım edecek herhangi bir rahibe ya da meslektaşım olmadan. 2004'te bana tıbbi, pastoral ve diğer her konularda yardımcı olacak iki rahibe aldım. Elimden geldiğince din eğitimi veriyorum, ayrıca kilisede performans ve şarkı söyleme gösterileri de yapıyorum. Bugün Yanova'da ve çevresinde hastalara bakan tek bir kişi var, çünkü iki-üç yıl önce burada bir revirimiz vardı. Doktor Zvonko Stašević her Çarşamba buraya gelip, milliyeti veya dini ne olursa olsun hastaları alırdı.

Bu yüzden her çarşamba muayeneler vardı, revirimiz vardı, hemşire ilk yardım, bandajlama, tansiyon, şeker, ilaç gibi konularda yardımcı oluyordu. Kosovalı bir ilaç firmasının yardımını alıyorduk, onlarla ve Sağlık Bakanlığı ile kontratımız ve anlaşmamız vardı, böylece bu görevi yerine getirip, Kosova ilaç firmasından aldığımız ilaçların dağıtımını Sayın Lutfi ve Haki Ejupi ile gerçekleştirebiliyorduk. Herkesten farklı bir yetkinlik alanına sahiptik, kriz sırasında ameliyat ediyorduk ve bundan hiçbir ücret talep etmedik, hepsi bedavaydı, bugün bile Kosova ve Hırvatistan'dan, Pliva'dan üç yıldır aldığımız ilaçlar ücretsiz.

Sahip olduğumuz tüm ihtiyaçları, sadece talep üzerine yaptık, böylece dinsel, ekonomik yiyecek ve giysi veren bir Caritas¹⁶ımız vardı. Biz bunu yaşadık... Böylece bu sosyal ve dini hayat burada kilisede gerçekleşti. Hırvatistan'ın, Đakova'nın yardımlarıyla, iki rahibeyle birlikte başka aktiviteler de geliştirebildim. Çünkü kilisede ve her yerde, her şeyi tek başıma başaramazdım ama onların yardımıyla... Artık yanımda 82 yıldır mağdur olan ama yine de hastaları ziyaret eden, onlarla ilgilenen, onları yıkayan, kan basıncına bakan, ilaçlarını veren tek bir rahibe var, Rahibe Ermina. Fiziki olarak idare edemediğimiz için reviri durdurduk, son 2-3 yıldır revir yok çünkü durdurmak zorunda kaldık.

¹⁶ Caritas Internationalis, dünya çapında 200'den fazla ülke ve bölgede faaliyet gösteren, yardım, geliştirme ve sosyal hizmet kuruluşundan oluşan 165 kişilik Katolik bir konfederasyondur.

Yani dört yıl önce sadece Yanova'dan değil, başka yerlerden, başka köylerden de insanlar geliyordu. Sonra, "Her şey için kiliseye gidebilecekken neden revire veya hastaneye gidelim." deniliyordu. Fakat bugün bile rahibe ve ben, Almanya'da tıptaydım, bunu anlayabiliyorum, eğer bir şeye ihtiyaç olursa, 24 saat boyunca ilaç ya da Hırvatistan'dan bir şey temin edersek, bunu insanlara vermeyi biliyoruz. Her şey ücretsizdir. Buraya yardım için gelen ve tıbbi malzeme gibi şeyleri ve yardımı almadan geri dönen kimse yoktur.

Erëmirë Krasniqi: Šešelj¹⁷'nin ziyarete geldiği zamanda burada mıydınız, hatırlıyor musunuz?

Don Matej Palić: Evet, evet, sadece... Evet, hatırlıyorum o gün doktor diş hekimi, arkadaşım Ferit Koçani benim evimdeydi, onunla merkeze yürümüştüm. Sonra çocuklar, çocuklarım "Šešelj, Šešelj" dediler. Ben de "Hadi onu görmeye gidelim" dedim. Onu merkeze kadar takip ettim çünkü eskiden kaldırım taşlarında, o kötü yolda kiliseye gitmek imkansızdı, böylece insanlar asfaltın olduğu merkeze park ediyorlardı. Burada kaldırım taşımız yoktu, asfalt yoktu, bu yüzden şimdi geliştirilmiş halde.

Yerliler olarak kaldırım taşlarında nasıl araba kullanılacağını biliyorduk ama insanlar genellikle bilmiyorlardı. Bu yüzden Doktor Ferit'e merkeze kadar eşlik ettim ve sanırım merkezin çıkışında bir yerde bir grup insan gördüm. Bana Šešelj'in arkasından gittiklerini söylediler, ben onu görmedim. Šešelj, hukuk fakültesinde, Priştine'de yarı zamanlı profesör olmasının yanı sıra, bazı konuşmalarını duydum, burada hiçbir şey söylemedi. Böylece merkezdeki polis karakoluna geldi, etrafı gezdi ve taraftarları eşliğinde Yanova çıkışına yürüdü. Fakat bir konuşma yapmadı, hiçbir şey yoktu, toplantı yoktu ama...

Erëmirë Krasniqi: Kilise etrafında durmadı mı?

Don Matej Palić: Hayır hayır hayır. Sadece merkezde, tam olarak hatırlıyorum ve Doktor Ferit'e eşlik etmek için geldim ve bir grup insanın {el salladığını} gördüm, duydum. Bu beni rahatsız etmedi fakat bazı genç gözlerde korku gördüm, "Šešelj, Šešelj, geldi!" O sözü neydi, "Hırvatlar ve salataları katlet" buna benzer bir şeydi. Burada hiçbir şey yapmadı, toplantı tutulmadı. Hatta daha sonrasında insanlara bir şey söyleyip söylemediğini sordum. Yani buraya geldi ama bu sadece göstermelik bir durumdu, olay Hırvatlar için ek bir teşvikti çünkü o zamanlarda zaten Hırvatistan'da bazı isyanlar ve savaş olayları vardı. Voyvodina'da da, Bosna'da da her yerde ve burada da korku vardı.

İnsanlar paniğe kapıldıklarında, kendini toparlamak ve belirli bir istikrar ve güvenliği muhafaza etmek çok zordur, ki genç bir rahip olarak, son adama kadar bile burada Hırvatlar olduğu sürece kalacağımı biliyordum. Fakat insanlara hiçbir şey olmayacağını garanti edemezdim. Belirsizdi ve bana göç konusunda ne yapmam gerektiğini sorduklarında, bu durum çoktan başlamıştı. Sonra, "Dua et ve

¹⁷ Vojislav Šešelj (1954-), milliyetçi Sırp Radikal Partisi'nin kurucusudur. 2003 yılında, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (ICTY), savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan yargılandığı yere teslim oldu. 2016 yılında ise suçlarından beraat etti.

kendin için karar ver, evdekilerle konuş” dedim, çünkü birisine gelecekteki olaylar hakkında yanlış umut vermek iyi değildir, kimse ne olacağını bilemezdi. İşte orada, ne oldu, halkımız her gün yerimizden kiliseden bir onay ile ayrılıyorlardı.

Bu yüzden, birisinin vaftiz edildiğini doğrulamak adına, meslektaşım ve ben, vaftiz belgelerini verdik. Böylece Hırvatistan'da kayıtlı olanlarla ayrıldılar, evraklarını, evlilik belgelerini veya aile belgelerini yanında götürdüler. Yani arşivimizde bütün bir ailenin kayıtlı olduğu, doğum tarihlerinin, vaftizlerin, başka kutsal törenlerin yapıldığını gösteren dosyalar var. Bütün bunlarla birlikte, hem devlet hem de kilise kurumlarında kayıtlı olarak Hırvatistan'a gittiler. Onlar sınırları da geçtiler, 1997'ye kadar kiliseden, benim tarafımdan o belgenin damgalı olması sınırı bile geçirebiliyordu. Ayrıca elçilikte vize vb. şeyler için de işe yarıyordu. Demek istediğim, Hırvatistan bize orada çok yardımcı oldu ve bunu geçerli olmasını sağladı, Bosna'da barikat olmasına ve her şey olmasına rağmen hiçbirimiz zarar görmedik. Ne Yanova'da ne de Hırvatistan'da mağdur yoktu.

Anita Susuri: O göçler burada kalan insanları, buradaki atmosferi ve sizi nasıl etkiledi?

Don Matej Palić: Neyi kastediyorsun, Hırvatistan'la ilişkiyi mi?

Anita Susuri: Hayır, buradan gitmeye başladıklarında.

Erëmirë Krasniqi: Yanova'ya ne oldu?

Don Matej Palić: Şey, korkutucuydu, insanlar panikledi çünkü durumu görüyordunuz, annemin 1992'de buradayken ilk komşumuz ayrıldığında bize "*Kijamet*¹⁸ geldi, herşey bitti" dediğini hatırlıyorum. "Ne bitti anne? Başkalarını mı kastediyorsun?" demiştim. " Hayır, onlar gittiler." Yani bir panik, bir tür coşku vardı, insanlar aileleri büyük olduğu için bu hisse yakalandılar, birçok genç ayrıldı. "Biz yaşlılara ne olacak? Bir şey olursa bizi kim koruyacak, kim savunacak?"

Çünkü dediğim gibi, önceki savaşlarda herhangi bir gelişmiş silahın olmadığı eski zamanlardan beri yerin biçimi. Yani stratejik bir şekilde hareket ederdiniz, fark edilmeden Yanova'ya kimse giremezdi veya örneğin Yanova'nın sözde kapısının olduğu girişte bir istasyon kurulmuştu. Oraya bir gözlemci konulsaydı hiçbir yere gidemezdin. Bugün herşey farklı, herhangi bir taraftan gelebilirsin, hatta orayı bombalayabilirsin, uçaklar, helikopterler, araba yolları var, hangisi birini durdurabilir ki. Böylece teknoloji gelişmesiyle, korku ve panik te büyüdü.

Gittikçe daha az iş olmaya başladı, biz bir şekilde sınırda kaldık, çıkmaza girdik. Milošević'in insanlara gitmemelerini emrettiği için bunun politik olduğunu düşünüyorum, biz bunu yapamazdık. Ancak, planlanmış olsun ya da olmasın, istedikleri gibi, 96'sındada Kistanje'den Hırvatistan'dan, insanlarımızın yaşadığı Krajina'da mülteciler yoktu. Gornja Gušterica'da ve Donja'da her yerde

¹⁸ Arapça: dünyanın sonu.

mülteciler vardı. Ancak Yanova'da yoktu, '95-96'sında sağlam olan birçok boş Hırvat evimiz vardı. Onlarda kimse yaşamadı, eğer bu göç sistematikse, bırakın gitsinler, o yüzden Pazar'dan kamyonlar her gün buraya geliyordu. İnsanlar, kamyonun yarın mı yoksa bir gün sonra mı gelecek diye tahmin ederlerdi, taşıyabilecekleri her şeyi paketlerlerdi. Bunu kimse yasaklayamazdı, polis bunu biliyordu, devlet biliyordu, herkes biliyordu. Kimse buna bir son vermedi, bu durumu umursamadılar.

Böylece her şeyi taşıdık, ailem her şeyi aldı. Annem eğer birisi gelirse yerleşebilmesi için, eski bir kanepe, soba, dolap vb. şeyleri bıraktı. Fakat değerli olan her şey, alabildikleri her şeyi, hatta mobilyaları ve onaylanmış listede kayıtlı olan her şeyi taşıdıkları için, bu onaylanmış listedeki sınırı bile geçirdiler. "Git." Şimdi bunu söylememin nedeni, politik olarak böyle şekillenmesinden kaynaklı, burada korku ve panik vardı, panik kalacak olanlar içindi. Yani bunu söyleyemem, burada kalanlarla ben de kaldım, üç kişiydik, sonra iki, sonra beş rahibe, herkes gitmişti.

O büyük evde 12 yıl boyunca yalnız kaldım. Kahraman olduğumu söyleyemem ama bu insanları geride bırakmak istemedim. Herkes ayrılırsa ne olacağını kimse bilmiyordu. Kalanların gidecek bir yeri yoktu, çoğunun memleketleri olan Yanova'ya sevgisi vardı. Yani evlerde yaşayan bazı bekarlarımız var, bir sokakta belki bir kişi yalnız yaşıyordu ama onlar bile evlerini terk etmediler. Belirli bir yaşa geldiğinizde ve mülkiyet gibi benzeri konularda sahiplenme duygusunun ortaya çıktığını anlayabiliyorum. Bu insanlar olduğu müddetçe, Tanrı onlara sağlık ve güç versin, ben her zaman onlarla birlikte olacağım. Tanrıya şükür, hiçbir zaman sorunla karşılaşmadık.

Dediğin gibi bu tek bir olay, onun dışında Yanova barışçıl. Bu açıdan Yanova, halkın birliği nedeniyle en gelişmiş yer olmalıydı. Burada 90'larda, aslında 2000'de, bombalamadan hemen sonra 52 BM büyükelçisi vardı. İmam ve ben balkondaki yerimde birlikteydik, orada oturup neler yapabiliriz diye konuşmuştuk. Yanova İmamı rahmetli İrfan'la, nasıl birlikte oturabiliriz diye konuştuk. Sarıldık, on günde bir görüşürdük, barış ve hoşgörü beyanlarımız vardı ve Kosova, Türkiye ve Hırvatistan liderlerinden burayla bir şeyler yapmalarını istedik. Ancak bugün bile, altyapıdan neredeyse hiç yardım almıyoruz, ancak insanların nasıl birlikte olabileceğine dair dünyaya gerçekten bir örnek olmak için çok uluslu, çok kültürlü ve dini ilerlemenin bir örneği olmalıydık. Burada ordumuz yoktu. Bazı mültecilerimiz vardı, Morava bölgesinden Katoliklerle ben ilgilendim, bombalama sırasında Priştine'den gelmişlerdi. İmam Müslümanlarla ilgilendi, biz hep bir arada yaşadık.

Erëmirë Krasniqi: Savaşta nasıldı?

Don Matej Palić: Polis burada sadece bombalama sırasında vardı, onlar hep oradaydı. Belki başka kuvvetler de vardı ama sanırım savaşta sadece iki Arnavut yaralandı. Biri Yanova'nın yukarısında bir yerdeydi, sanırım bekçilerle karşılaştı ve sarhoştı, bilmiyorum, o öldürüldü. Diğeri de Yanova'nın yukarısında, Šaškovac'a kadar olan yerdeki yaşlı Džafa'ydı, sanırım itfaiyeci olan gardiyanları duymadı, yani uçaksavarları. Onları duymadı ve hepsi bu, savaş sırasında sadece iki kişi öldürüldü, savaş boyunca iki ölüm oldu. Yani burası çok huzurluydu ve sadece bir gece panik vardı. Orada bulunan tüm mültecilerle ilgilendik ve onları o boş Hırvat evlerine koyduk. Böylece oradaki insanlar, Hırvatlar onlara

normal yaşayabilmeleri için yatak takımlarını, ev eşyalarını, tabakları her şeyi verdiler. Onlar yaşadılar...

Erëmirë Krasniqi: Onlar Arnavut muydular?

Don Matej Palić: Arnavutlardı, evet. Hırvatlar da onlara her şeyi verdi. Yani biz de hepsini Hırvat evlerine koyduk. Savaşın sonra da insanlar evlerine döndüklerinde, kendilerine verilen her şeyi saygıyla iade ettiler. Birçoğu yardım ettiğimiz için bugün bile gelip bana teşekkür ediyorlar çünkü biz durumun daha organize olmasını sağlamıştık. Halen sahip olduğumuz tekne lokantası Anija'nın sahibi, Eset Bey, rahmetli oğlu da o yerin sahibiydi. Hırvatlar ve mülteciler gibi herkesin büyük miktarda una sahip olmalarını mümkün kıldılar ve savaşın sonra bile ücretini talep etmediler. Bu bir nezaket jestiydi, mültecilere ben bakıyordum, açlıktan ölmemeleri için onların un, şeker ve yağ gibi temel ihtiyaçlarını karşılıyordum çünkü bu bir kriz zamanıydı. Hepimizin bildiği gibi.

Erëmirë Krasniqi: Siz hiç tehdit edildiniz mi veya öyle bir durumunuz oldu mu?

Don Matej Palić: Hayır, hayır, hayır, böyle bir şey olduğunu söyleyemem. Size söylüyorum, mültecilerin bir listesini tuttum, hatta o zamanlar komutanla konuştum, ona durup kontrol etmesine, onları taciz etmesine gerek olmadığını çünkü Katolik olanları benim bildiğimi ve Müslüman olanları da İmanın bildiğini bu yüzden de onları listelemesine gerek olmadığını söyledim. Biz de merhum İrfan Beklići ile barış ve birliği sürdürmeye çalıştık ve şanslıydık ki bugün bile hala çalışan bir değirmenimiz oldu. Değirmenin sahibinin buğday siloları vardı, bu nedenle yaşamak için temel ihtiyaçlarımız karşılanıyordu ve o yüzden ona çok minnettarım. Hesabı kapatmak, ne kadar ödemem gerektiğini görmek için ona geldiğimde iyi bir adam olduğunu gösterdi.

Ardından, "Don Mato, Tanrıya şükür yardım edebildik" dedi. Sonra bende olan kağıtları aldı ve yırtıp attı, bize ne kadar un verdiğini bile bilmiyordum. Her şeyi yırtıp, "Unut gitsin, Tanrı bize çok şey verdi ve Tanrıya şükür ki yaşıyoruz ve bu insanlara yardım edebildik kimse ölmedi, açlık ve yoksulluktan ölen çocuk yok." dedi. Yani bir gecelik panik dışında burası çok güzeldi. Yanova'nın o kısmından Šaškovac'tan insanlar koşmaya başladı. Kilise bahçesine geldiler, bir çeşit yönetici olarak dışarı çıktım. Nasıl, ne veya neden olduğunu bilmiyorum ama kiliseye gitmeyeceğimizi söyledim, çünkü bir şey olursa kilise bombalanırdı çünkü görünür bir yerde ve alanın hakimiyetini sağlıyor.

"Sorun değil" dedim. O gece evimde yaklaşık yüz kişi vardı, onlara "Çocuklu olan herkes buraya gelsin" dedim. Zaten Minča, Kabaš ve Stupla'dan orada yaşayan ve kalan bazı mültecilerim vardı. Üç ay kaldılar, burada yaşadılar. Yalnızdım ve hepsini büyük odalarda dışarı çıkardım ve "Sabah ne olacağını göreceğiz" dedim. Çocuğu olmayanları, çevredeki evlerde insanları kabul eden yerlere koyduk. Orada ne olduğundan, ne kadar cesur olduğumdan emin değilim ama biri onların burada olduğunu öğrenseydi (gülüyor), bu iyi olmazdı. Fakat bilmiyorum, düşünmüyordum. "Herkes eve girin, çocukları yataklara, koltuklara, masalara, her yere koyun. Sabah ne olacağını göreceğiz."

Sonra yarın saat 6 sularında elbette kimse uyumuyordu. Komutanı aradım ve ona "Šaškovac'ta ne var?" diye sordum. "Şimdi bitti fakat birkaç ateş edilmişti," dedi ama hiçbir şey olmadığını söyledi, "Herkes eve gidebilir." dedik ve herkes bugün bile minnettar, Almanya, İsviçre'yi ararlar veya buraya gelirler, "Sizinle kaldık." derler. Çünkü bu gerçektir ve gece olmuştur. Çocukları çıplak ayakla, ayakkabısız, elbisesiz gördüğümde, "Hayır, hayır, geceleri gitmelerine izin veremem, donarlar." demiştim. Kiliseye gidemezdik, bu yüzden evime gittik. Çocuğu olan herkes, erkekler içeriye ve yalnız olanlar, onları sadece içeri koyduk ve böyle oldu.

Dördüncü Kısım

Don Matej Palić: Soru soracak mısın yoksa...

Anita Susuri: Hala bu gelenekleri devam ettiren Yanovalı insanlardan bahsedebilir misiniz?

Don Matej Palić: Gelenlerin bize büyük desteği var, anavatanımız Hırvatistan'dan aldığımız yardımdan bahsettim. En büyük yardım ve desteği 1991'den beri Yanova'lılardan alıyoruz, ancak Hırvatistan işgal altında olduğu için bir süre gelemediler, Macaristan'dan geçip geldiler. Ailemi ziyarete gittiğimde Macaristan Voyvodina'dan geçip oraya girmek zorunda kaldım, yolculuk 18 saat sürmüştü. Hatta birçoğu gelmekten korkuyordu, bu yüzden bir süre gerçekten yalnızdık.

Ve daha sonra, '96 -'97'den beri, gittikçe daha fazla gelmeye başladılar, şimdi 8 Eylül'de yaklaşan bir tatil var ve birçok kişi 4 veya 5'inde geliyor çünkü o zamanlar Aziz Rahibe Teresa, Priştine katedralinde kutlanıyor. Her yıl büyük bir kutlama oluyor ve hepimiz buna katılıyoruz. Sonra da ayın 5'inde, üç günlük tatil başlar ve Letnica için hazırlık yapılır. Sonra Yanova'dan birçok insan geliyor ve büyük bir misafir akını karşılıyoruz, hatta otobüslerle geliyorlar ve sonra onlar için konaklama, akşam yemekleri ve benzeri şeyler buluyoruz, ayarlıyoruz. Bizim için bu sevdiğimiz bir gelenektir ve kalbimiz ile kalmak ve gelişmek için bize belli bir irade, enerji ve güç veriyor. Etkinliğe katılan bu insanlar da çoğunlukla bu topluluğa ve kiliseye maddi imkanlarla yardım edenlerdir.

Böylece kilise ayakta kalır ve mezarlığımıza bakılır ve aynı zamanda bu etkinlikler bizim için büyük bir manevi destek olur. Belli bir tanıdık bağ, birlik hissediyoruz, çoğu burada doğmadı bile ama mutlu bir şekilde gelmeye devam ediyorlar. Bu nedenle yılda beş, altı kez topluluğumuzun, Yanova halkının ve onlarla birlikte Hırvatistan'ın desteğini hissediyoruz. Bu, burada kalmamız için bir neden, insanlar bazen hala buradan ayrılırlar bile. Geri dönüş yok çünkü altyapı açısından çok zor, su yok. Sadece birkaç gün önce, gitmişti ve Pazartesi günü geri gelmesi gerekiyordu, bir kuyu açıp her şeyi düzelttikten sonra elektrik kesildi. Aradım, etrafa sordum ve sonra Sušica'daki ışıklar açılmıştı.

Yani burada elektrik şebekesi çok kötü ve kuvvetli rüzgar veya gök gürültüsü varsa, elektrik kesiliyor. Bunu zaten biliyoruz ve diğer yandan da suyumuz yok, bu sabah komşum bana nasıl kuyu açtıklarını ve suları olduğunu söyledi. Suyun çok bulanık olduğunu söylüyor. Burada yaşayan insanların başına bu

böyle şeyler neden gelmeye devam ediyor bilmiyorum. Sadece Hırvatlar için değil, Ramazan için bile su yoktu, kutladılar, misafirleri karşılamak zorundasın, susuz hiçbirşey yapamıyorsun bu yüzden çok üzgündüm. Peki bu neden böyle? Hâlâ birlik olarak, değerli geleneklere örnek olan Yanova'ya bu muamele niye?

Bana Hırvat toplumunun bilindik etkinliklerini veya Katolik Kilisesinin yılda birkaç kere olan tatillerini sordunuz, biri Şubat ayında Paskalya'nın dolunaya denk gelmesine bağlı. Paskalya hazırlıkları başlamadan 40 gün önce, denirdi ki o gün her zaman Salı günüdür. Temiz Çarşamba başlangıçtır, Salı günü çörek yaparsınız, her türlü... O gün büyük bir kutlama olur, Hırvatistan'dan hâlâ bir gelenek var, buna kostüm balosu ya da maskeli balo deniyor ve o gün insanların çılgın olmalarına izin veriliyor, istedikleri gibi davranmak, maske takmak gibi. Burada gelenekler her zaman, komünist zamanlarda, tüm köyde bu maskeli balolar olurdu. İnsanlar da aylar öncesinden hazırlanırlardı, maskeler yaparlardı, bugün gidip satın aldıkları gibi değil.

Sonra da bazı gruplar gizlice hazırlanırdı, böylece kimse onların kim olduklarını bilmezdi. Hatırlıyorum da çocukken her türlü şeyi giyerdik, Kızılderililer, kovboylar ve bazı oyuncaklarımız da vardı. Erkekler genellikle kadın gibi giyinirdi, makyaj yaparlardı, onları tanıyamazsınız, o gün rahip olarak bile her şeye izin verilirdi. İnsanlar köyün etrafında dolaşır, gruplar toplanır ve etkinliği kutlarlar, sonra evlere giderler, genellikle kimse sizi tanımaz ve evlere gittiklerinde Hırvatistan'da yapmazlar ama burada "Maskeli balo, maskeli balo, bugün o gün, bize bir şeyler verin, gidelim. " derler. Hiçbir şey vermezlerse, kimse senin kim olduğunu bilmediği için onları utandırırılar.

Yani çoğunlukla kadın kılığında erkekler, erkek kılığında kadınlar, bıyıklar, makyajlar, her şeye izin verilir. Fahişe gibi giyinmiş biri (gülüyor), bir kovboy, Çingene ya da her neyse, bunun gibi, her şeye izin verilirdi. Sabah büyük gruplar halinde hazırlanırlardı. Evimde bir balo ve en iyi maske için bir gösteri düzenledik. Ödüllerimiz olurdu - en iyi maske, en iyi ikinci, üçüncü ve sonra maskesi olan her çocuk bir şeyler alırdı. Fakat çoğunlukla Örümcek Adam maskeleri, prensesler, bilmiyorum, Türk dizilerindeki karakterleri falan alıyorlar. Bu etkinlik eskiden Kültür Evi'nde yapılıyordu.

Akşam, tüm Yanova'yı geçtiklerinde, bir dizi maskeli insan ve o gece dans da vardı. Oruçtan önceki Salı, yarın gece aslında, Çarşamba başladığındaki gece yarısı her şey durur. Oruç sırasında birçok kişi alkol ve sigaradan vazgeçmektedir. O gün içip sigara ve alkol içebilirler ama gece oruç başlar. Birçoğu bedenlerini topraklanmış ve alçakgönüllü tutmak ve Paskalya'ya hazırlanmak için alkol, et, sigara ve diğer tüm ahlaksızlıklardan vazgeçerler. Paskalya geldiğinde, kilisede zaten bir kutlama yapıyoruz, gece yarısı olur olmaz sonra herkes bir sigara yakıyor ve evimde tekrar kutlama yapılıyor.

Sonra içerlerdi, 46 gün boyunca içmezlerdi ama sonra başladılar, sigara içilirdi ve o gün gece yarısı bunun başlamasını zar zor bekleyebildiler. Bazıları sigara içmemeye devam ediyor, bazıları ise bekleyemiyor. Bunlar bazı güzel gelenekler ve sonra 23. Aziz George'ta, 22'sinde her şeye tekrar izin verildi ve arkadaşlar buluşurdu. Sözde Rifana veya Aziz George Günü deniliyor, bütün gece şarkı

söyleyip içki içilirdi ve bundan sonra çalmaya izin verilirdi. Öyleyse et yapanların evine gelip bir şeyler çalılırsunuz, kimse de size hayır demiyor. Ayrıca yakalanırsan kimse de seni durduramaz. Yani genç kadın ve erkek grupları vardı, dışarıda çadır kurarlardı. Oradaki tepelerimiz çadırlarla doluydu. Sonra şarkı söyler ve içersiniz ve sabah müzik durur, herkes uykuya dalar, erken kalkıp, yıkanır.

Mezarlığın olduğu yerde bir kaynak var. Oraya giderler ve yıkanır, geri gelirler, uyurlar ve 23'ünde her yer bütün gün sessizdir. Bu nedenle, Hırvat toplumunu ve Yanova insanlarını belirleyen gelenekler bugün hala popüler, maskeli balo bile. 23 Haziran'da *Rifana* için insanlar buluşur ve ateş yakarlar. Büyük ateşler yakılır ve ayrıca kimse bunu yasaklamaz. Yani ateşler, insanlar onları yakarlar, üstlerinden atlarlar, içip kutluyor, mısır pişiriyor, o zaman zaten biraz mısır var. Bu hep sahip olacağımız bir şey. Şimdi biraz daha az, artık gelenek için sadece bir ateş yakıyoruz. Ancak bakın, çocukların bunları hatırlamasını sağlamaya çalışıyorum, bu geleneklerden bazıları kesinlikle pagan geleneği. Fakat yine de toplumu bir arada tutuyor ve biz de kutluyoruz, mutlu olmak, her zaman depresyonda olmaktan daha iyi, bugün tüm o teknolojiye rağmen birlikte olmak güzel.

Erëmirë Krasniqi: Yanova'da hiç hırsızlık olmadı mı? Çünkü insanlar çalmakları unutursa, diğerleri sadece buna eklerler...

Don Matej Palić: Asla, asla. Şimdi insanlar, Cuma günü, Yanova'dan yaşlı bir adam da bana geldi, merkezde bulunduğu bir şeyi bana getirdi, çünkü o gün pazar vardı, "İşte Don Mato, bunu orada buldum."

Erëmirë Krasniqi: Bu davranış nasıl gelişti?

Don Matej Palić: Biraz konu dışına çıkalım, biz on bir kişiydik ve eğer annemiz ve büyükannemiz bizi çalmamamız ve bizim olmayan şeylere dokunmamamız gerektiğini söyleyerek yetiştirmeseydi, on bir suçlu daha olurdu (gülüyor). Bahçelerimiz, meyvelerimiz, bağlarımız vardı. Evimizin anahtarının bile olduğunu hatırlamıyorum. Yani her zaman açıktı, avluya açılan kapılar, ev, hepsi her zaman açıktı. Hepimiz çok dürüsttük ve buraya gelen herkes bunu biliyordu, Arnavut tüccarlar ve Romanlar da. Bir şeyi, anahtarları, cüzdanı, altın yüzüğü, küpeleri, herhangi bir şeyi, saati kaybederseniz, ki onlar kaybederler. Onu bir Hırvat bulursa kiliseye götürür.

Bu yüzden bugün hala bazı anahtarlar, saatler, biraz altın, bazı cüzdanlar için arşiv tutuyorum, elbette dosya değil de. Kiliseye getirildiler ama insanlar asla almaya gelmedi. Bir şey bulunduğunda, onu kilisede yayınlardık, "Anahtar seti bulundu, cüzdan bulundu." Sonra insanlar bilirlerdi ve Arnavutlar da bunu duyardı ve kim kaybettiyse polis ihbar edildiğini biliyordu ve sahibi çıkarsa buradaki ofise gelirlerdi. Cüzdanınız var mıydı, nasıl görünüyor, ne kadar paranız var, kimliğiniz vb. gibi şeyler sorulurdu. Küçük kız kardeşim Antonija bir Cuma günü büyük bir cüzdan buldu. Marketteydi ve onu orada buldu. Biraz mark ve dinarları olduğunu hatırlıyorum ve sonra bir adam geldi, sığır satıyordu sanırım, parayı marketten aldı.

Yani aslına bakarsan tüm hayatını kaybetti, kızkardeşim ise bulduğunu hemen bize getirdi, açmadı. Onu aldım, rahibe getirdim ve aynı gün o adam geldi. Bunu polise bildirdi ve sonra bir meslektaşım ona neye sahip olduğunu ve ne kadar parası olduğunu sordu. Her şeyi biliyordu. Sonra kimliğini çıkardı ve "Ah bu sensin, buyrun" dedi. Sonra "Bunu kim buldu?" dedi ve annemizi aradı, "Sorun değil, hayır, hayır, onu buraya getirin" dedi ve kız kardeşim için küçük bir şey verdi. Annem, "Kabul etmek söz konusu değil, bu bizim görevimiz" dedi. Çünkü çocuğun önünde bir şey verilmesini istemiyordu çünkü o zaman çocuk bunu öğrenecekti, bunu her zaman bekleyecekti.

Hayır, kız kardeşimiz çıktığında, "Ona hiçbir şey veremezsin, istemiyoruz, senindir" dedi. "Hayır, hayır, bir şey vermek istiyorum." Sonra küçük bir şey verdi ve annem, "Hayır, onu rahibin önünde alacağım ama o çocuk olduğu için almıyorum, onu geri vermek onun görevi." Dedi. Yani bir kuruş, bir beşlik bulursak, onu eve götürürdük ve sonra annem "Onu kiliseye götür" derdi. Yani bu o zamanlarda bizim için tuhaftı, burda hala bir sorunum yok, beni çağırdıklarını duydunuz, ben de meşguldüm. Kimin girdiğini bilmiyorum, burası büyük bir ev, birisi gelip ne isterse yapabilir, onları bulamadım. Kilitlemem için hiçbir zaman bir sebep olmadı.

Bazı dosyalarım, ofisim, açık evim var, bazen ortalıkta para bile oluyor. Fakat ne Arnavutlar ne de Romanlar ne de kimse hiçbir şey almadı. Burada kural buydu, hırsızlık yok. Bağlarımızın yanında bazı meyve tarlaları vardı, onların etrafında da çit yoktu, hiçbir şey yoktu. Bir yere gitmek için de, etrafta dolaşmamak yerine, içinden geçip gidecekti. Hatta geçerken bir elma, bir armut veya biraz ceviz toplayabilirsin, kimse sana hiçbir şey söylemeyecek. Sadece üzümler büyük zararlardan dolayı korunmakta.

Bugün ise Yanova, ben sadece evimden ve kiliseden söz ettim, son zamanlarda kulübemiz kırıldı, kapıların dışında bir yerde. Zaten üç kez kırılmıştı, bir miktar demir çalındı, bakır ve bazı eski kablolar. Umrumda değil çünkü zaten temizlemek zorundayım ama burada kimse zaten böyle şeyleri umursamıyor.

Ben kendim bile, kiliseyi kaç kez kilitlemeden bıraktım, evin kilidi açık, kilitlemeyi unuturum ya da kız kardeşim, en son kim evden çıkarsa, buna rağmen hiçbir şey olmadı. Bir şeyin çalınmasından hiç korkmuyorum. Hatta onlara "Günah işlemeyin ve çalmayın" dedim. Gelip ihtiyacın olduğunu söyleyebilirsin, ben ihtiyacını vereceğim, önemli değil. Sadece günah işleme. Fakat bazı ailelerimiz var, özellikle de hırsızlıkla ün salmış Pacolli ailesi, termit gibiler, onlardan on tane var. Nereye girerlerse girsinler her şeyi yıkıp yok ediyorlar. Güzel çocuklar, onlara "Neden çalılıyorsun, sadece gel ve sor, sana vereyim" dedim. Babaları bir hırsız sanırım ve sanırım bunlar böyle işliyor.

Hepsi mahkemeye çıktı, polis onları termit olarak biliyor. İnsanlar da artık hırsızlık yapmaktan korkuyor, ki durum asla böyle değildi. İnsanların evlerine bile girildi ve her zaman bunun yapanın kim olduğunu öğreniyoruz. Onları nasıl durduracağımızı bilmiyoruz, taşınmaları ve Obilić'e gitmeleri gerekiyordu ama istemediler çünkü burayı seviyorlar, burada çalmak kolay. Birçok farklı ev var, o terk

edilmiş evlerden her küçük şeyi aldılar. Yalnız yaşayanlar da korkuyor, iki eve girdiler, geçen yıl bir kadın kilisedeydi, onun evine çatıdan içeri girdiler. Kırıp, açtı, içeri girmişler, biraz avro, biraz altın alıp, bir şeyleri yere fırlatmışlar, kanepeleri kesmişler.

Çok fazla altın olacağını düşünmüşler, kadın yalnız yaşıyor, kendisi bir öğretmen. Kilisede olduğu saatte, erken gelip girmesi ihtimaline karşı kapıyı bile kapatmışlar. Yani kadın aynı zamanda da zorla içeri girmek zorunda kaldı. Şimdi anlıyorum ve ona "Slavica, içeri girip evini böyle gördüğünde korkunun ne olduğunu biliyorum." Hâlâ yalnız yaşıyor ama gece bir yere gitmekten ya da evi tek başına braktıktan çok korkuyor. Şimdi buradaki komşularımdan biri de bir anne öldü ve kızı şimdi o kısımda yalnız kalıyor. İlk komşuya gidip çabuk gelir ya da kiliseye gelir ve hemen geri gelir, kendisi "Bilmiyorum, evimi mahvedecekler" diyor.

İşte böyle ve hiçbir Yanova insanı içeri girip bir şeyler kırıp çalmaz, ama o aile, hepimiz onlardan biraz korkuyoruz. Komutana söyledim, kendisiyle sık sık konuşuruz, Pacolli, Pacolli, Pacolli. Pacolli bunu tek başına yapamaz çünkü bu çocuklar hala çok küçük. Geri kalanlar ellerinden geleni, sığır, tavuk, koyunlar, keçiler, atlar çalarlar ve sonra geri verirler. İnsanlar güvercinleri, tavukları çaldıklarını bilirler ve onlara gidip kendilerininkini bulur ve geri alırlar. "Onlar sadece çocuk, ne yapabilirim?" Ama muhtemelen yanlarında başka biri daha var çünkü Ocak ayında bir minibüs çalındı, bir eve girildi, erkek ve kız kardeşin yaşadığı evde bazı izler kalmış.

Gece yaklaşık 600 avro, her türlü belge, kadının cüzdanı ve bazı paltolarını almışlar. Yani Pacoli ailesinin arkasında başka biri var. Şimdi bu durum biraz zor, bizim istasyonumuz çok zayıf, sadece beş altı memur var ve üç vardiya yapamıyorlar. Geceleri tek bir memur var, dün, komutan bütün gün, tüm vardiya boyunca orada olan tek kişiydi. Devriye gezisine falan bile çıkamıyor. Daha önce de söyledim, Kosova kurumları, Kosova devleti bizi pek umursamıyor, biz en azından bazı suçları bildirdik. Bu yıl uluslararası buradayken, bu salondaki bir tartışma, Yanova'da suç olmadığı hakkındaydı.

"İstersen yaparız, bu kolay ama bunu desteklemiyorsun" dedim. Olayların en az olduğu polis karakolu Lipljan Belediyesi'ndeydik. "Tanrı'ya şükürler olsun ve daha fazla memur getirin ki tamamen yok olsun." dedim. Avusturyalı birileri bana bakıp "Thomas" diyor, "Bizde yoklar, bizde yok" diyorum. "Hemen yarın bir tane olay yaşatabilirim. Beş tane mi istiyorsun, on tane mi istiyorsun, kaç tane? Yani insanların birlik içinde yaşadığı için Tanrı'ya şükretmelisin." Sonra orada öyle oturuyordu ve dedi ki "Pekala, Peder Mateo..." Ben de dedim ki "Bana peder deme. Yarın on olay çıkartırım, listede birinci olmamızı mı istiyorsun, bu kolay ama dürüst olabildiğimiz için bunu neden yapalım?" Yani sanırım bu iyi ve daha yüksek kurumlar için elverişli değil, ne, yoksa bizim kötü davranışları desteklememiz mi gerekiyor. Suç, uyuşturucu, sigara, zaten uyuşturucuyla başlamışlar, bu alışkanlıkları var, o otları falan içiyorlar. Bu durdurulmalı, buluştukları yerler, dumanın kokusunu alabiliyorum ve oradan yürüdüğümde otun kokusunu alabiliyorum. Bunu durdurmamız gerekiyor, onları hırsız yapmamak adına çünkü devam ederseler uyuşturucuya ihtiyaçları olacak. Başladığında biz ilgilenmezsek, daha sonrasında kötü sonuçlar doğurur.

Ama ne yazık ki size söylüyorum, Hırvatistan Büyükelçiliği ve hükümetine başvuruda bulunduk ve eski Başbakan Haradinaj buradaydı, Başkan Taçi, Atifete üç kez buradaydılar. Her zaman, bu yerin hala sahip olduğu nezaket, birlik, güzellik ve bir arada yaşama ve birlikten bahsediyoruz. Bunu desteklemeliyiz ve onlar da desteklemeliler hatta halkın önünde, televizyonda, insanların birlikte yaşayabileceği her yerde örnek teşkil etmeli. Ancak hayır, tam tersi oluyor, kimse bize bakmıyor. Temyiz ediyoruz, soruyoruz, karakolun geliştirilmesini, daha fazla memur almasını, suçtan kurtulmasını istedim çünkü burası küçük bir yer, hepimiz birbirimizi tanıyoruz.

Şimdi, tanımadığımız insanlarla oturan insanlar var ve sonra da bir kamyonet çalınıyor, bir traktör, başka şeyler çalınmaya devam ediyor. Bu demek ki "Orada çalmalısın" diyen bazı yerlilerin yardımıyla geldikleri anlamına geliyor. Bunu durdurmak istiyorum, biliyoruz, polisten istedim. Onların kuralları var, benim de kendi kurallarım var ama dedim ki, Yanova'nın girişine bir kontrol noktası koymalıyız, kim geliyor, neden geliyorlar, aileyi ziyaret etmeye mi, meyhanede oturmaya mı, biraz *sudžuk* almaya falan mı gelmişler. Ancak kimin geldiğini kaydederek ve eğer bir şey yaparlarsa, kayıt yaptığımız için saptayabiliriz. İnsan kontrolü gibi değil, kimseyi korkutmak istemiyoruz ama sadece basit, her gün olması gerekmiyor, ancak birkaç kez düzenli devam ettirdiğimiz zaman bu hırsızlar diyecekler ki "Oh bekleyin, belki bu gece belki gözetmen orada olacak."

Fakat tek bir memur karakoldan ayrılamaz, bu onların kuralı. Devriyeye çıkamaz, köyde istediğiniz her şeyi yapabilirsiniz. Lipljan'ı ararsak, devriyeye gelene kadar uzun süre olur ve ayrıca bize kaç kez "Devriye meşgul, sahadalar, bekleyin" dediler. Ne bekleyeceğiz, burada cinayet ya da saldırı yok, Yanova özgür bir yer. İnsanlar sabah ikide üçte yürüyebilirler, kimse saldırıya uğramaz. Fakat bu hırsızlıklar ve izinsiz girişler, hırsızın ne taşıdığını asla bilemezsiniz. Tehlikeli, eğer benim evime gelirlirse, sadece koşarım, istediğini al, çal, sadece beni incitme, öldürülmek istemiyorum. Başka ne yapabilirim ki.

Erëmirë Krasniqi: Geçmişte su dökme geleneğiniz vardı değil mi?

Anita Susuri: Evet, Papaz yürürken caddeyi temizlemek?

Don Matej Palić: Evet, cumartesi günleri temizlik yaparlardı, gelenek böyleydi. Annem babamla yalnızdı ama her cumartesi, suyu olmasa bile bizim olduğu yerden sokağı temizlemek zorunda kalırdı, biz sınır çizgisini biliyorduk. Başkası orayı temizlemezse, yani komşu, onunki kirli kalır ve insanlar pazar günleri servise giderlerdi. Kiliseye giderler veya birbirlerini ziyaret ederlerdi, Pazar öğleden sonra evlenen kızların evini ve ailesini ziyaret etmesi bir gelenektir. Öyleyse öğleden sonra insanlar kiliseden ya da meyhaneden dönerken kirli bir caddeden geçerlerse, bu ev hanımının tembel ve utanç verici biri olduğu anlamına gelir.

Yani Yanova'da hiç suyumuz yoktu, aynı bugün olduğu gibi. Özellikle yazın su yoktu fakat sokaklar temizdi, evler temizdi çünkü Pazar kilise günüydü. Tanrı korusun bir şey kirli değildi. O zamanlar

Yanova temizdi, bugün yağmurun ıslanmasını bekledim ve yürüdüğümde şaşırdım, özellikle Arnavutların yaşadığı bazı yerlerde. Kaldırımın hemen yanında, çalılar, çimen, oraları kimse temizlemiyor. Annem veya herhangi bir Yanova kadını o zamanlarda temizlerdi, erkekler asla temizlemedi. Kocanız kirli eşyalarla çıkarsa, bu durum kadın için utanç vericiydi. 1990-92'sinde burada rahip olduğum zamanlarda hatırlıyorum, annem buradayken bazen çamura basıtığımda ayakkabılarımı dışarıda bırakmam gerkiyordu, o ayakkabılarla içeri giremiyordum.

Kilimler var, Tanrı korusun. Ayakkabılarımı dışarı çıkarıyorum, annem de dışarı çıkıyor, bana hizmet ediyor, dışarı çıkıyor. Geri döndüğümde ise ayakkabılarım temiz oluyor. Birçok insan bunun tuhaf olduğunu düşünüyordu, Yanova'daki ayakkabılar yıllarca temiz ve düzenliydi, gelenek buydu. Evden çıkmak için, "Anne, tekrar yukarı çıkıyorum" dedim. "Hayır, [orada] kuru çamur var" diyordu. Yani erkekler beyefendiydiler, bu kötüydü, çünkü ellerini hiçbir şeye sürmezlerdi ama dışarı çıktığında, ev hanımının nasıl olduğunu yansıtıyordu. Çocuk, erkek, koca güzel görünmeli, iyi giyimli olmalıydı ve her şey, bahçe temiz olmaydı, evler de temiz olmalıydı. Yanova kadınları çok temiz kadınlardır, çok temizdirler ve sokaklar da öyle.

Bunun yapılması gerekiyordu, eğer biri oradan geçip giderse, "Bu ne biçim ev hanımı? O evin hanımı bile değil," derdi bu da kötü bir kadın olduğu anlamına geliyordu. Şimdi tam tersi, bir gün önce sokakta bir kadın söyledi, sonunda, "Asla böyle olmamıştı" dedi. Artık her şey taş, bakımı daha öncesinden çok daha kolay, çamur, kaldırım taşı zordu, bir kaya çıktığında, annem ya da herhangi biri onu yerine koyardı. Geri koymak zorundaydın ama bugün çok daha kolay. Buradan gidip temizlemek için bir traktör ayarladım. Gidip bu çemberi elimden geldiğince temizleyip öyle kalmasını sağlıyorum, geçen gün aşağı indim, büyümüş her şeyi, dikenleri, çöpleri kestim, topladım. Bana bakıyorlar ve "Don Mato, ne yapıyorsun?" diye merak ediyorlar. "Sen fırlat, ben temizlerim." "Tekrar atacağım." "O zaman bu kadar fazla olmayacak."

Bu eylemleri birkaç kez organize ettim ama tatmin edici bir şey olmadı. Eski Norveç büyükelçisi ile bile bunu birlikte yaptık. Şimdi, Jan Braathu OSCE'de [AGİT] müdür, Yanova'yı Temizle adlı bir etkinliğimiz vardı, ama çöpleri tekrar attıkları için ne işe yarayacak. Bu ilginç bir şey, atıştırmalık yiyor, teneke kutu fırlatıyor, "Bunu neden fırlattın?" diyorum, bu aynı bir gelenek gibi ve şimdi çocukları eğitmeye çalışıyorum ve oraya avluya bir çöp tenekesi koydum. Onlara ne zaman dondurma, kurabiye versem, ordu o kutuları, o su şişelerini getiriyor. "İşte, onu atmak için dört adım atmak zor değil, on beş, yirmi sadece atığını çöpe at." Sonra çitin üzerinden ateş yakıyoruz. Sürekli çöp topluyorum, çöp şirketi oldum (gülüyor).

Şimdi yağmuru bekliyorum ki kaldırım kenarlarında ıslansın ve kürekler alıp çocuklarla temizlik yapabileyim. Bu utanç verici, herkes başkasının yapmasını bekliyor, sonra Belediye, onlar yapmazlarsa biz yapıyoruz. Burası bizim, bu söz konusu bile olmaz, burası benim, bu yüzden onunla ilgilenmeliyim. Çöp toplayıcılarımız var ama bazı insanlar bunun için ayda üç, dört avro ödemiyorlar. Yanova'nın bu küçük dar sokaklarından geçebilecek çok güzel bir kamyonumuz var. Üç işçimiz var ve bunu aylık

olarak yapmaları için Belediye'de bazı bağlantılar imzaladım. Çarşamba, Cumartesi, bir kamyon gelir ve çöpleri alır. Başka ne istiyorsun, bir adam gelip çöpünü alıyor, o da para kazanmak zorunda, diğer yandan da pisliklerini ve çöplerini alıyor. Ancak hayır, cezası olmadığı için dört avro bile ödemeyecekler. Ben de iki yıl önce, çöpü yere atanın biri ya da polis tarafından görülmesi durumunda onu ihbar etmesini ve 50 avro para cezası almasını önerdim.

[Görüşme yarıda kesildi]

Erëmirë Krasniqi: Peki ya bahsettiğiniz o kilimleri, kadınlar mı yapıyordu?

Don Matej Palić: Evet, kadınlar yaparlardı, kilimler yaparlardı, bošče¹⁹, kadınlar her türlü eski kumaş kilimi yaparlar ve onları sererlerdi, çoğunlukla eski paçavralardan dar ve uzun ve renkli olurlardı ve koridorda ya da uzun yollarda koyarlardı. Eskiden büyük kilimler yaparlardı ya da çarşıdan, Prizren'den satın alırlardı, rengarenk olanlardan. Onları da yeni modern halılar ortaya çıkana kadar kullandılar. Aslında bugün hala kaliteli olan eski paçavra halıları kullanan aileler var. Kilimler de yıpranıyorlar fakat hiçbir şey olmuyor, bu yüzden çoğunlukla hepimizde onlardan vardı.

Biz de onları mahvetmemeye ya da kirletmemeye dikkat etmeliydik ve geleneğimizde, örneğin, geceleri çöpü ya da diğer artıkları atmazdın, çöpleri odada tutardın. Sonra da sabah atabilirdin ama geceleri genç bir kadın, bebeği falan varsa dışarı çıkmamalıydı. Bunlar bizim sahip olduğumuz çeşitli geleneklerdi, bence bunlar iyi ve hayatta amacı çocuklarını sorunsuz yetiştirmek olan, çocukları olan ve bu olaylarda günlük olarak sabırlı bir Yanova annesi fikrini korumak isteyerek bu gelenekleri haftalık ve aylık ritüeller şeklinde yazdım.

Yapmanız gereken her şey, kayınpederinize, kayınvalide ve kocanıza son derece saygıyla yapıldı, ihtiyacı olursa suyu yanında var, her şey yolunda, bardak orada, herşey var. Sonra da "Bana suyu getir kadın" diyor (gülüyor). Yani erkekler böyleydi, bunu anlayamıyordum. Daha sonra birkaç kez gelip aynı insanlarla oturduğumda, içeri girdiğimde kadınlar ayağa kalkıyor, "Ne yapıyorsunuz?" "Ah, sen bir erkeksin." Onlara bunu unutmalarını söylüyorum. Yani güçlü bir ataeril sistem vardı ve erkekler bundan zevk alıyordu. İçebilir ve ne isterse yapabiliirdi ama hiçbir şeye dokunmazdı.

Kadınlar evleri boyardı, kadınlar her şeyi yaparlardı ve kocanın da ekmek getirmek için işe gitmesi gerekiyordu. Kocalar böyleydi, babalar çoğunlukla dışarıda çalışıyordu ve aileleri buna saygı duyuyorlardı. Para kazanıyor ve bu yüzden babamıza saygı duymalıyız çünkü masaya yemek koyuyor. Annemiz, her zaman şöyle dediğini hatırlıyorum, "Babam komşulara un ya da bir şey getirmiyor, bize getiriyor. Sahip olduğumuz kadarından mutlu olmalısınız. " Bu da hayatın önemli bir parçasıydı ve bir süre önce bu okuma yazma bilmeyen kadınları kutlamak için *Yanova Annesi* adında bir kitap yazmaya

¹⁹ Arnavutça'da *boshqe*, Sırpça'da *bošče*, Türkçe'de bohça; Hediyeleri sarmak için kullanılan işlemeli çarşaflar anlamına geliyor.

başladım ama büyük bir ruha, büyük bir yaşam duygusuna sahip, kabul eden ve sabırlı olanları yazdım.

Kocalarına, kayınpederlerine, kayınvalidelerine, kayınlarına, görümcelerine, herkese saygı gösterirlerdi ve ne isterlerse ona katlanmak ve yapmak zorunda kaldılar.

Erëmirë Krasniqi: Bu kilimler hakkında sordum çünkü eskiye ait bu fotoğraflara bakınca, arkalarında kilimler görüyorum.

Don Matej Palić: Arkada, fotoğraflar için evet, böylece arkadaki *čerpići* görünmez. Onlar bir şeylerdi ve bu yüzden halıları koyduğunuzda böyle duruyorlardı ve işte böyle, fotoğrafın çekilmesi çok önemliydi o yüzden alan hazırlanıyordu. Öyle gurur duyuyorlardı ki, biz hâlâ gurur duyuyoruz ayrıca büyük bir Bulgar topluluğumuz vardı. 19-18. yüzyılın sonunda, 19. yüzyılın başında halkımız Bulgaristan'a, Sofya, Smolen ve Plovdiv'e göç ediyordu ve orada hala bazı topluluklar var, hala birbirine bağlı olan Hırvatlar'dan oluşan topluluklar, Yanova halkı. Bazıları Hırvatistan'a taşındı, onları 96'sında ziyaret ettim ama sonra tekrar olmadı. Yani buradan altın, iş, iş ve benzeri şeyler için ayrılan Hırvatlardı.

Buradaki ailelerinin de, annelerin ve babalarının pasaport görevi gören bazı Fransız belgeleri vardı çünkü o zamanlar Bulgaristan onların yönetimi altındaydı ve büyükbabamda da belge vardı ve "Hırvat" yazıyordu. Böylece çok seyahat edebiliyorlardı, Moskova'ya bile gidebiliyorlardı. Arjantin'e, Amerika'ya gittiler, Titanik'te iki adamımız olacaktı, Ivkić ve Berişić. Gemiye binmeleri gerekiyordu, biletleri bile vardı ama İtalya'ya ulaşamadıkları için binemediler. Fakat o biletler hala ellerinde, biletler torunları Pera'da, Tune Ivkić'in torunu, olması gereken yere, Titanik'e bilet. Büyük büyük-büyükbabam, annemin büyükbabası Amerika'daydı ve hatta gömüldükleri mezarları bile var ve her şey Hırvatça yazılmış.

Mezarlıkta, Amerika'dan aylarca teknelerle gönderilen anıtlar da var, Amerika'dan anne, baba vb. için gelen bir anıt var. Yani 18. ve 19. yüzyılda birçok insan oraya gitti, Amerika'da iki Hırvat topluluğu var, tam da Yanova'dan. Çocukları pek fazla konuşmuyor, bazen bizi arıyorlar, artık İnternet birbirleriyle iletişim kurmayı kolaylaştırdı ve böylece ailelerine, köklerine geri dönüyorlar, bununla ilgili kitaplar arıyorlar. O zamandan beri, birçok insanın Hırvat, dindar, Aziz Nikolaos ve benzeri şekilde kayıtlı olduğu bazı belgelerimiz var, yani Hırvatlar dünyayı dolaştılar.

Yani çok gelişmişti ama akıllı ve geniş oldukları için bilgileri vardı. Büyük büyükbabam orada yaşadı, karısı burada öldü ve büyükbabam Baško burada kaldı. Amerika'ya daha sık gidenler, burada eş seçerlerdi, bir kız ve sona sormuşla, "Marija, Kolja ile evlenir misin? Amerika'da yaşıyor, burada bir oğlu var." O da evet dedi ve evlendiler. Bu Kolja'nın, Nikola Macukić'in kim olduğunu bilmiyordu ve bu yüzden tekneye bindi ve Amerika'ya üç hafta seyahat ettiler. Amerika'ya geldiler ve orada evlendiler ve annemin amcası da orada doğdu, Marko. Sonra Yanova'ya dönmüşler ve daha sonra burada dört çocuk

daha doğar ve kendileri hala burada yaşıyorlar. Soruya gerek yok, onunla evlenmek istiyorsun, evet mi, bunu yap. Tekneye bin, bileti o ödüyor ve Amerika'da evleniyorsun ve işte bu kadar (gülümsüyor).

Erëmirë Krasniqi: Evlilikler nasıl oluyordu?

Don Matej Palić: Düğünler çok büyük ve anlamlıydı, pazar günleri yapılırdı. Sadece Pazar günleri, başka bir gün değil, Pazar ve Pazartesi günü boyunca düğünler sürerdi. Öğleden önce kilisede, Cuma günü belediye binasında evlenirlerdi, öyleydi. Bundan üç gün önce, çift kiliseye gelir ve yemin falan öğrenirlerdi. Bunu yapmak zorunda olduklarını biliyordun, sonra Cuma günü belediye binasında, ardından da Pazar günü saat dokuzda kilisede evlenirdiler. Sonra herkes evlerine dönerdi, *bakšiš*²⁰ verirdin, çifte birkaç hediye alırdın. Saat ikide damadın evini terk ederler, gelini alırlar ve bir *miraz*²¹ verip evden ayrılışı kutlanırdı. Böylece akrabaları kocasına gider ama sık sık ziyaret ederlerdi. Kutlamaya da, damadın evinde devam edilirdi.

Erëmirë Krasniqi: Sadece Yanova'ya özgü olan bir gelenek var mı?

Don Matej Palić: Sadece Yanova'da mı? Evet, evet, evet, büyük bir gelenek vardı. Örneğin, özellikle bu zamanlar için bir koç vardı, şimdi yok, koçun üzerine elma koyardınız ve gelini aldığınızda başka bir gelin dışarı çıkardı, damat ta,"Bu onun değil, bu benim." diye sorardı. Sonra gelin gelir, anne babasından özel nimetler alır ki bu şu anda hala bunu yapmak popülerdir. Zagreb'deki halkımız hala bunu yapıyor, sonra evebeyinler, anne ve baba gelini kutsuyor ki o evliliğe girebilsin. Sonra bazı özel şarkılar söylenirdi ve onunla akraba olan ya da yakın arkadaşları olan kadınlar, hepsi bir araya geliyor ve arkasında yürüyorlardı. Ebeveynler genelde izinlerini veriyor, sonra o kadınlar, kızlar, arkadaşlar ve aile gelip onu veriyorlardı. Ondan önce, bu geleneklerden çok daha fazlasına sahiptik.

Nişanlandıklarında, Perşembe günü *boja*²² falan vardı. Bunlar çok uzun geleneklerdir. Kardeşim Zagreb'de karısıyla evlendiğinde bazılarını yapmaya çalıştı ve biz de başardık ama yine de bir kısmını yazdım, belki geri gelir diye. Bu sadece bir gelenek değil, insanları ve aileyi tanımadır. Damattan kadına gidip hediyeler verirler, kimlere neler verilecekse verilir, sonra hepsini kocaman bir bavula koyarlar ve damada hediyeler verirler. Damat bunları eve taşır ve gösterir, sonra kadınlar onun kime ne verdiğini görmek için ona bakarlar. Yani düğün hazırlıkları çok büyüktür, hediye alıp para hazırlıyorlar. İşler bugün olduğu kadar hızlı gitmiyordu.

Bugün evlenmek istiyorsak bunu yapıyoruz. Benim için, ne olacağını bilmek zorundaydın. Hazırlıklar sırasında, yaşlı kadınların onunla evleneceğinden ya da diğerinin onunla gittiğinden memnun olmadığı durumlarda, yaşlı kadınların devreye girip olaya karıştığı durumlar olurdu. Sonra erkekler için evlenecek kızı görmek ilginçti. Hakkında konuşulurdu, hepimiz birbirimizi tanıyoruz, sonra bu olay

²⁰ Bahşış, rüşvet.

²¹ Çeyiz.

²² Düğün öncesi yapılan gelenek; Kadın buluşması.

adamların ilgisini çekiyordu. Bu yüzden "Daha önce neredeydi?" derlerdi. Fakat hazırlanmaya başlar başlamaz onu daha ilginç buluyorlardı. Sonra kadınlar, nişanlanmadan önce bile karışır, başkası damatla ilgilenir ve bazen nişanı bozarlardı. Tüm bunlar kilisede olurdu.

Nişanlanırlarsa buraya gelmeleri ve sonra ayrılmaları, hediyeleri geri vermeleri vb. gerekirdi. Büyük bir tören, ancak yine de önemli ve birbirinizi tanımak için iyi. Gelin eve geldiğinde, ayakkabılarının içinde parası olması gerekiyordu, sonra en küçük kayını ya da başka biri onu bir sandalyeye oturtmak zorundaydı ve gelin de para verirdi. Herkesin elini öperdin ve herkesin parası vardı. Yani bu büyük bir hazırlıktı ve büyük masraflar oluyordu çünkü kimin elini öpersen onların para vermeleri gerekiyordu. O zaman çok paran olurdu, düğünler ilginçti.

Erëmirë Krasniqi: Don Matej, sonuç olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı? Sormadığımız fakat eklemek istediğiniz bir şey...

Don Matej Palić: Yani, ne ekleyeceğimi bilemiyorum, Yanova hakkında o Prizren şarkıları ve tüm bu geleneklerle ilgili birçok ilginç şey var. Örneğin, kendi folklorumuz yok, esas olarak buradan gelen tüm bu farklı yerel etkilerden bir araya getirilen bir folklor var. Bazen insanlar, Makedonca, Dalmatya, Kosova, Prizren gibi yerlerin tüm şarkıları nasıl söylediğimize şaşıyor. Bazılarını bir araya getirdim ve biz de biraz müzik yapmaya çalışıyoruz. Hırvatistan'da belki bir şeyler yapabilecek bazı müzisyenlerimiz var. Yedi perdelik bir ritmimiz, danslarımız, düğünlerimiz ve *kolo*²³ muz var, çoğunlukla dans ediyoruz, o kadar tipik Hırvat dansımız veya valsimiz yok ama *kolomuz* var. Bu hala popüler çünkü kulaklarımızda Doğu, Bizans melodisi var ve çok çok güzel şarkı söylüyoruz. Çoğunlukla çok müzikal insanlarız, Yanova'lı birinin şarkı söylememesi nadirdir. Sanırım bu alan, hava, deniz seviyesinden 740 metre yüksekteyiz ve bir sirkülasyon var, vadi nasıl oturuyor, bu hava dolaşıyor ve bize belli bir fonetik ve net bir ses veriyor. Oldukça çok şarkı söylüyoruz ve çok hızlı konuşuyoruz, çok tiz sesler var ki bu alan için ilginç.

Şimdi bunların hepsi bir şekilde kurtarılmalı çünkü bu şeylerin çoğu yazılı olarak elimizde yok. Bazı fotoğraflarımız var ama hiçbir şey yazılmamış. Neden? Çünkü kimse yazma bilmiyordu, hep burada kalacağımızı ve sonra her şeyin nesilden nesile aktarılacağını düşündüler. Birçok insan hala tüm bunları biliyor, bazı şeyleri kaydettim ve varlığımızı korumak için hala bu tarz şeyleri yapmaya devam etmeliyim. Şu anda yaptığınız şeyi, biz kendimiz yapmamız gerekiyordu, çünkü bu monogram bunun sadece bir parçası, kronolojik değil, içine çok fazla iş olmasına rağmen. Padova'da bulunan Profesörümüz Čolak, birçok materyal topladı. Ancak...

Erëmirë Krasniqi: O nereliydi?

Don Matej Palić: Yanova'lıydı. Kızının Felsefe Fakültesi Dilbilim Bölümü'ne verdiği bazı materyaller vardı. Neden yayınlanmasına izin vermedi bilmiyorum ama size söylüyorum, bu iş ve son 30-40 yılda

²³ Geleneksel Slav çember dansı.

hep birlikte olanlar, göçler ve her şey, sanırım biz de neyin değerli olduğunu unuttuk. Sonra ne yapacağınızdan, nasıl yapacağınızdan, nereye gideceğinizden, zar zor var olduğumuz için maddi şeyler ve ev hayatı, aile hakkında enişelenerek geçiririz. Bu yüzden birçok şeyin izini kaybettik. Sanırım 8. ve 9'undaki etkinlikler için birçok insan gelecek, biz de bu etkinliklere hazırlanmaya çoktan başladık ve insanları kültürel olarak uyandırmaya ve evlerinden ne getirdiklerini görmeye çalışacağız. Bir şekilde hepsini tek bir yerde, bir arşivde toplamak ve bir müze ve biraz kültürle alakalı bir şeyler açmak, hepsini yazılı hale getirmek, kim olduğumuzu, ne olduğumuzu ve burada neyin takdir edildiğini bilmek, toparlamak istiyoruz.

Erëmirë Krasniqi: Çok teşekkür ederiz.

Don Matej Palić: Size de gayretiniz için teşekkür ederim ve bunları da bir yerde paylaşırsanız bana haber verin ben de sonraki adımda ne yapacağım bileyim.